

በብሌን (1982) የፍቅር እስከ መቃብር “ስሑት አስተያየቶች” ላይ ሒሳብ ፍካሬ ገዛኸኝ ጸጋው*

አጠቃሎ፦ ይህ ሒሳብ ፍካሬ፣ ፍቅር እስከ መቃብርን አስመልክቶ በብሌን (1982) ወይም ላይ የሥነ ጽሑፍ መምህራኑን (የዘራሁን እና የደበበን 1982) ዕይታዎች መነሻ ያደረጉ ሦስት ጥቃቅን ሁኔታዎችን መዘፈን ለመነሻዎቹ ጥያቄያዊ ሐቲቶች ምላሽ ለማርቀቅ ሞክሯል። ሒሳብ ጥናቱ፣ ሦስቱን ገጸባህርያት ማገጸሪያ ያደረጉ ተናጠላዊ ሁኔታዎች ለመፈክር፣ በዮናስ (1992) ጥናት ላይ ተግባራዊ ከሆኑ የመፈክሪያ ሥልቶች ጋር፣ የአንባቢ ምላሽ ሒሳብን (Reader-Response Criticism) አግባብቶ፣ በፊት ለፊት ከሚነገረን ጀርባ ያለን “ትርጉምና አንድምታ (meaning and significance) ፈልፍሎ ማውጣት” የሚያስችልን የፍካሬ (interpretation) ሥልት ተግባራዊ አድርጓል። በፍካሬ ሂደቱም፣ አንደኛ፦ ሰብሰባ በዛብህን፣ “በፍቅር ጓደኝነት የተቆራኘው የባላባት ዘር ሲነፍጓት፣ አማራጭ ስታጣ ነው” የሚለው የሐያሲያኑ ምልክታ፣ የሰብሰባም ሆነ የልቦለዱን ዐውዶች ያላገናዘበ፣ ርዕዮተ ዓለማዊ ወገንተኝነት የተጫነው “ስሑት አስተያየት” መሆኑን፤ ሁለተኛ፦ የፊታውራሪ መሸሻን ከፈረሰ ላይ ወድቀው መሞትን ከግላዊ ባህርያቸው የሚመነጭ ተምሳሌታዊ ሞት በማድረግ ሀዲስ የተሳካላቸው መሆኑን፤ ሦስተኛ፦ የካህ ዳምጤ “ጉድ” መባል አስመልክቶም፣ ደራሲው የገጸባህርይውን አፈንጋጭነት በውል የተገነዘቡ መሆናቸውንና በማፈንገጡ ጥያቄ እንዳያስነሳ “ጉድ” ብለው ለመሰየም መብቃታቸውን፤ ሒሳብ ጥናቱ፣ በበቂ አስረጃች ለማጠየቅና ለመፈክር ሞክሯል። ፍቅር እስከ መቃብርም እንዲሁ ላይ ላዩን ብቻ ተነቦ የሚተነተን ሳይሆን፣ እያንዳንዱን ቅንጣት አሁኑ በተናጠልና በጥቅል እያነበቡና እየመረመሩ የሚፈክሩት “የሐሳቦች ልቦለድ” መሆኑን፣ ይህም ሒሳብ ጥናት መጠቆም ይወዳል።

የጥናቱ ፈር መያዣ

ለመጀመሪያ ጊዜ በ1958 ዓ.ም. ለህትመት የበቃው የሀዲስ አለማየሁ ፍቅር እስከ መቃብር፣ በሀገሪቱ የሥነ ጽሑፍ ታሪክ የተለየ ምዕራፍ እንደከፈተ ተነግሮለታል፤ ይነገራለታል። በብዙ የሥነ ጽሑፍ ባለሟሎች በተደጋጋሚ ይመሰገናል። ለሥነ ጽሑፍ ትምህርት ማስተማሪያነት ካገለገሉና ብዙ ጥናታዊ ሥራዎች ከተሠሩባቸው የሀገራችን ረጅም ልቦለዶች ውስጥ በግንባር ቀደምነት ይጠቀሳል። በኢትዮጵያ የሥነ ጽሑፍ ምርምር ታሪክ፣ ሀዲስ አለማየሁ፣ የበርካታ ሐያሲያኑን እና ተመራማሪዎችን ትኩረት የሰጡ ስለመሆናቸው በተደጋጋሚ ይወሳል። እስከ 1996 ዓ.ም. ድረስ ብቻ የዶክትሬት ድግሪን ጨምሮ 70 ያህል የዲግሪ ማሟያ ምርምሮች ተደርገዋል፤ በተለይ በፍቅር እስከ መቃብር ላይ። በርግጥ አንዳንዶች፣ ከሌሎች ደራሲያን መጻሕፍት ጋርም በንጽጽር አጥንተዋል (ኤልያስ 1996)።

የኢትዮጵያ ሥነ ጽሑፍ ሲታወስ ብዙ ጊዜ፣ ፍቅር እስከ መቃብር መታወሱ አይቀርም። የእነ ደብረወርቅ፣ ዲማን፣ ማንኩሳ ወዘተ. ማኅበረ ባህላዊ ወመልካዓ ምድራዊ ገለጻ እያስቃኘኝ ያን “የገነገና የሻገተ የፊውዳል ሥርዓት” ከማሳየቱ አንስቶ፣ በውስጡ እየተላወሱ ሰዎቹ ባህርይን ተላብሰው በተደራሰቡ አእምሮ የአይረሰኑት አሻራቸውን እስከሚያሳርፉት ሕያው ገጸባህርያቱ ድረስ፣ መቼቱን ጠብቆ በሥርዓት ከሚቀዳው የቋንቋ ውበት አንስቶ፣ የሥርዓቱን የሳንሱር ክርን አልፎ ለህትመት እስከ መብቃቱ ድረስ፣ በብዙ የሥነ ጽሑፍ ሐያሲያኑ ከግማሽ ምዕት ዓመት በላይ እያወያዩ መዝለቁን ከዚህ በታች በቀረቡ ዋናዎች ለማሳየት ተሞክሯል።

“አስትሮሎጂ” በሚባለው የከዋክብት ሐተታ ገጸባህርያትን ከዘመን እና ከሀገር ጋር እያናበቡ ጭምር መፈክር¹ እንደሚቻል፣ የተለያዩ ሐቲቶችን በማዋቀር በተግባር በይነ-ዲሲፕሊናዊ የሥነ ጽሑፍ ንባብን ለማበረታታ የታተረው የአብነት (2007) ፍካሬ ኢትዮጵያ መጽሐፍ፣ የግማሽ ምዕት ዓመት ባለጸጋውን፣ ፍቅር እስከ መቃብርን አስመልክቶ [ለንባብ በበቃ፣ በ49ኛ ዓመቱ ላይ] የሚከተለውን ብሏል፤

* ገዛኸኝ ጸጋው (ፒኤችዲ.) የሥነ ጽሑፍና ፎክሎር መምህር፣ በኢትዮጵያ ደራሲያን ማኅበር የብሌን (የሥነ ጽሑፍና ፎክሎር መጽሐፍት) ማኔጂንግ ኤዲተር።
¹ መፈክር ወይም ፍካሬን አስመልክቶ፣ የደስታ ተክለ ወልድ፣ ዐዲስ፣ ያማርኛ፣ መዝገብ፣ ቃላት፣ “ፍካሬ፣ ትርጓሜ። ከዳዊት፣ አርእስት፣ አንደኛው፣ መዝገብ፣ መጽሐፍ።” (1962:976) በማለት ይፈታል።

ፍቅር እስከ መቃብር ቅኔ የሆነ ልቦለድ ነው። ሰምና ወርቅ ነው። ሰሙ በእንባና ሳቅ የተለወሰ ጣፋጭ የፍቅር ታሪክ ነው። ወርቁ ግን የኢትዮጵያ ታሪክ ትርጉም ነው። ረቂቅ ፍልስፍና እና ትንቢታዊ ድምጽም አለበት። ስለዚህ ትርጓሜ ያስፈልገዋል። ፍካሬ ሊኖረው ይገባል። ሰሙን አቅልጦ ወርቁን ሊያሳይን የሚችል አንድምታዊ ለምላም የትርጓሜ እሳት ማቀጣጠል ያስፈልጋል (ገጽ 288)።

ሥርግው (2003: xvi) ለመጽሐፈ ትዝታ በጻፉት “መግቢያ 1” ላይ ደግሞ፦ “...ጥንታዊት ኢትዮጵያን በመስታወት ማየት የሚፈልግ ፍቅር እስከ መቃብርን፦ ጥንታዊት ኢትዮጵያን ፊት ለፊት በአካል ማየት የሚፈልግ ደግሞ መጽሐፈ ትዝታ ዘአለቃ ለማን እንዲያነብ እመክራለሁ” እንዲሉ፦ የዚህን ጽሑፍ አቅራቢ ወደ እዚህ ጥናት ከገባ በኋላ፦ “አንዳንድ ግርምት” የጫሩበት ምክንያቶችንም ታዝቧል፤ ለምሳሌ፦ ፍቅር እስከ መቃብር ለብዙ የሥነ ጽሑፍ ወዳጆችና አንባቢዎች በየጊዜው እንደ አዲስ ሆኖ መታየቱ፤ ስለ መጽሐፉ ቢወራ፦ ቢተረክ እንደማይሰለጠኝ በተደጋጋሚ የሚነበብ መሆኑ (ዮናስ 1992)፤ በኢትዮጵያ ፊደሎችም ከሁለት ጊዜ በላይ መተረኩ፤ በተለይም ደግሞ ማንበብና መጻፍ የማይችለው “መሃይመ” እንኳ፦ ስለ መጽሐፉ ኢምንት ያህል የሚያወጋው ያለማጣቱ፤ መጽሐፉ፦ እንደ አዲስ ሆኖ የመታየቱን ሐቲት² የሚያጸኑለት ይመስላሉ።

በአማርኛ ሥነ ጽሑፍ ላይ ጥናት ያደረጉ የሀገር ውስጥም ሆነ የውጭ ተመራማሪዎች፦ የአፈወርቅ ልብ ወለድ ታሪክ (ጠቢቅ)፦ ቀዳሚው የፈጠራ (ልብ ወለድ) ድርሰት ስለመሆኑ እንጂ፦ በቀዳሚ ረጅም ልቦለድነቱ ላይ ጥያቄ እንዳላቸው ታይቷል። የብዙዎቹ ጠያቂዎች መነሻ ደግሞ፦ ፍቅር እስከ መቃብር እንደሆነ ጥናቶች አመለካከተዋል (ገዛኸኝ 2002)። ለምሳሌ፦-ቶማስ ኬን፦ ጠቢቅን ልቦለዳዊ ጽሑፍ (“fictional writing”) መሆኑ ጠቅሰው፦ እውነተኛ የመጀመሪያ የአማርኛ ረጅም ልቦለድ (“the first genuine novel in Amharic...”) ፍቅር እስከ መቃብር መሆኑን ያትታሉ (Kane 1975: 14)። በተመሳሳይ ሁኔታ፦ ፍቅራዊ (Fikre 1983: 281) የአፈወርቅን ጠቢቅ፦ ሀገረሰባዊ ተረት (folktale) እንደሆነ እና የመጀመሪያው የአማርኛ እውነታዊ ልቦለድ (realistic novel) ግን፦ ፍቅር እስከ መቃብር ስለ መሆኑ፦ በተለያዩ ጥናታዊ ሥራዎቻቸው መጠቆማቸውን ያስታውሷል³።

ሌላው ስለ ፍቅር እስከ መቃብር የተለየ የሥነ ጽሑፍ ቅርስነት ከመሰከሩ ምርምሮች መካከል፦ ለዶክትሬት ዲግሪ ማሟያ የቀረበው የፈቃደ (Fekade 1988) ምርምር ድርሰትን ተጠቃሽ ነው። በኢትዮጵያውያን ልቦለዶች ውስጥ (ከ1922-1966) ምሁራን ገጸባህርያት ምን እንደሚመስሉ በተፈተሽበት በዚህ ምርምር ውስጥ ፍቅር እስከ መቃብር ቀሳውስት፤ መነኮሳት፤ ደብተራዎችና አለቆች ገጸባህርያት በምሁርነት እንደቀረቡ አውስቷል። ከጉዳዩ ካህ በቀር አብዛኞቹ ምሁር ገጸባህርያት ዘማዊ፤ ጉቦኛ፤ አድርባይ እንደሆኑ፤ ቤተ ክርስቲያናዊ ለፊውዳል ከበርቴዎች አቀንቃኝ እንደሆነች አሳይቷል።

የፈቃደ (Fekade 1988) ምርምር:

² ቴዎድሮስ (2001:186)፤ “ፍቅር እስከ መቃብር ማለት መቃብር እስኪደርስ ያለ ፍቅር ማለት አይደለም። እስከ መቃብር የሚዘልቅ፤ በመቃብር ውስጥም የማያባራ ተአምራዊ ፍቅር ማለት ግን ነው። ይህ ፍቅር፤ ይህ ጎብረት፤ ይህ አንድነት ነባሩን ቅርብታቸውን እና ፍቅራቸውን የሚያውቀውን ጉዳዩ ካሳን ጭምር እስከማስደንገጥ የበረታ ነው” በማለት የሰብለን ነቢባዊና ገቢራዊ ሰብእና ጨምቀው፦ የመጽሐፉን ርእስ እና/ወይም ዋና ርእስ ጉዳይ በሌላኛው መልኩ እንዲታይ፤ በይነ አሀዳዊ ፈር ተልመዋል። በትልሙም፦ ሞትና ሕይወት ከተዛነቁበት ሰብለ ወንጌላዊ የኑሮ ዕጣ ፈንታ ውስጥ፦ የመጽሐፉን ርእስ እንደ አዲስ የሚባይን ፍካሬ መፈንጠቃቸውን ያስተውሏል።

³ Silence is not Golden (1995) የሚለው የሥነ ጽሑፋዊ ምርምሮች መድብል፤ የአፈወርቅን የመጀመሪያ የአማርኛ ልቦለድ ደራሲነት የሚያጸኑ ጥናቶችን አካቷል። መጽሐፉ፤ የአካዳሚያዊውን ዓለም አካዳሚያዊ ነጻነት ለማሳየትም ሆነ የተለያዩ የሚቃረኑ የሥነ ጽሑፍ ሒሳቶችን ንድፈ ሐሳባዊ ማንጸሪያዎች መኖራቸውን ለማጠየቅ ጥሩ ምሳሌ የሚሆን ይመስላል። ታዬ እና ዮናስ (1995) የፍቅራዊ (1983) ጥናት እየሞገቱ፤ የአፈወርቅን ጠቢቅ የመጀመሪያ ረጅም ልቦለድነት ባጸኑበት በዚህ መጽሐፍ ውስጥ፦ ፍቅራዊ ደግሞ፦ “Realism in Haddis Alemayehu” በሚለው ጥናታቸው ፍቅር እስከ መቃብር የመጀመሪያው እውነታዊ ረጅም ልቦለድ (“The first realistic novel”) እንደሆነ አስርድተዋል። የሦስቱ ሐያስያን ጥናቶች፦ የዶክትሬት ዲግሪ ማሟያ ምርምሮቻቸው ላይ የተመሠረቱ መሆኑ ያመሳስላቸዋል።

Hadis Alemayehu has created a committed peasant leaders with a strong sense of justice instead of the intellectual leaders portrayed in Addis Alem, Agazi and Araya. That is why we said Hadis attempts to give an endogenous solution to an endogenous problem by involving the people directly concerned with it. This is one of the interesting insights in the novel (Fekade 1988: 232).

በማለት **ፍቅር እስከ መቃብር**፥ የፊውዳሉን ሥርዓት የሞገቱ፥ እነ አበጀን የመሰሉ ያመፁ ገበሬ ገጸባህርያትን ዋቢ እያደረገ፥ በሀገርኛው ወይም በሀገረሰቡ አማካይነት፥ ለሀገር በቀሉ ችግር፥ ሀገር በቀል መፍትሔ ለመጠቀም የሞከረ የመጀመሪያ ረጅም ልቦለድ ነው ብሎታል።

በሌላ በኩል፥ ለዲግሪ ማሟያ ከተሠሩት ጥናቶች ውጭ ሁለት ሥራዎችም በጥንቃቄ ተመርምረዋል። አንደኛው፥ የደራሲያን ማኅበር በ1982 ዓ.ም. ባሳተመው **ገሌን** መጽሔት ላይ “ያማርኛ ልቦለድ እድገት- ከጠቢቅ እስከ ሐደፍርስ” በሚል የቀረበ ውይይት (**ፍቅር እስከ መቃብር** ላይ የቀረበውን ብቻ ይመለከታል) ሲሆን፥ ሁለተኛው፥ የዮናስ አድማሱ (1992) “አስረኛንኩዋ? ሀዲስ ዓለማየሁና የማኅበራዊ ሂስታሪያው” የሚል የምርምር ጽሑፍ ነው። እነዚህ ጥናቶች፥ ለዚህ የሒሳብ ጽሑፍ አንኳር ሚና አላቸው፤ መነሻና መሠረትም ናቸው። “ለምን? እንዴት?” የሚሉ ጥያቄዎች መነሳታቸው አይቀርምና ምላሾቹን እነሆ።

በመጀመሪያ በ**ገሌን** ላይ የመጣውን የውይይት ነጥብ ስንመለከት፥ የመጽሔቱ አዘጋጆችም ሆኑ በውይይቱ ላይ የተሳተፉት ምሁራን (“ጓዶች”) በሀገሪቱ የሥነ ጽሑፍ ታሪክ ላይ ጠንካራ አሻራቸውን ያሳረፉ፥ የፈጠራን ሥራ መሄስ ብቻ ሳይሆን የራሳቸውንም መከተብ የቻሉ፥ ጥበቡን በፅንሰ ሐሳባዊ መታገዚያ ቀንብበው የመረመሩና ንድፈ ሐሳቦችን የከለሱ የከፍተኛ ትምህርት ተቋማት መምህራን ጭምር በመሆናቸው (ዘራውን እና ደበበ 1982 ይመልከቱ)፥ የእነርሱን ሒሳብ ውይይት መመልከት ተገቢ ነው። የእነዚህ ምሁራን ዕይታ፥ በተለይ ከውይይቱ በኋላ በተሠሩ ሥነ ጽሑፍ ሒሳቦችና ምርምራዊ ጽሑፎች ላይ የራሱን ውሱን ጥላ እንዳጠላ (bias እንደፈጠረ) የጠቆመና ከምሁራኑ “የተለመደ” ዕይታ አፈንግጠው የራሳቸውን የፍካሬ ስልት ያመለክቱ ባለሙያዎች አልጠፉም (ቴዎድሮስ 2001 ሀ እና ለ፤ ዮናስ 1992፤ ብርሃኑ 1992)።

የአብዛኞቹ ተማሪዎች ሥነ ጽሑፍ ሒሳቦች በቀጥታም ይሁን በተዘዋዋሪ ባለሙያዎቹ በውይይቱ ያነሷቸው ሐሳቦች ላይ እንደሚያጠነጥኑና በሐያሲያኑ ውይይት ተጽዕኖ ሥር እንደወደቁ (ፈጠነ 1996፤ ጎብረት 1993፤ ይልማ 1986፤ Girma 2002 ይመለከታል) የዚህ ጽሑፍ አቅራቢ፥ ተመልክቷል፤ የራሱን ገጠመኝ አስታውሶም፥ የሐያሲያኑና የመምህራኑን ሐሳብ “እንደመጨረሻ ፍጹም ትክክለኛ ሒሳብ ትንታኔ” አድርጎ መመልከቱን ታዘቧል። ለዚህ ነው፥ ተማሪዎች (ሌሎች የሥነ ጽሑፍ ባለሙያዎችና ወዳጆች) በውይይቱ ላይ አስተያየት የሰጡባቸውን፥ **ፍቅር እስከ መቃብር** ዓይነትን መጻሕፍት ሲገመግሙ፥ ሲሔሱ፥ በተደጋጋሚ ሐሳባቸውም ሆነ አስተሳሰባቸው፥ በአንድ አቅጣጫ ብቻ የተቀየረ ይመስላል መባሉን የሚጋራው። ሌላ የምርምር ፈላጊና ዱካ ከመከተል ይልቅ ለምሳሌ፦ የ**ፍቅር እስከ መቃብር**፥ ጭብጥ፤ የገነነውን የፊውዳል ሥርዓት “በሚገባ እንደሚያንፀባርቅ” ተደርጎ ብቻ፥ አንዳዊ አመለካከት⁵ በተደጋጋሚ ሲስተጋባ የሚሰማው።

⁴ “... ከሥነ ጽሑፍ ኪንና ትምህርት ፍጥነት አንጻር፤ እንደ የሰነድና መሰረታዊያን [1992] ካለ ጥቂት ለማይባል ዘመን ትውልድን ካገለገለ (ቅድመ ጎትመት ከ1985-1991 በማስተማሪያ ጽሑፍነት አገልግሏል)፤ ዓላማውም በመግቢያው እንደተጠቀመው ሐሰነዳህፍ ጋር ለመተዋወቅ ለሚሹ አንባቢያን በቂ ግንዛቤ ለማስጨበጥ፤ ከሆነ መጽሐፍ የምንጠብቀውን ያህል ጽንሰ ሐሳባዊና ንድፈ ሐሳባዊ ጥንካሬ ማግኘት የቻልን አይመስለኝም” በማለት ቴዎድሮስ (2007:33)፤ የዘራውን (1992) መጽሐፍ በአጽንኦት የሔሰው መሆኑን ያመለክታል። በርግጥም መጽሐፉ፥ የሥነ ጽሑፍን ሁለንተናዊና በይነ ዲሲፕሊናዊ ተፈጥሮ ያለመረዳትና ቀመራዊ አድርጎ የማሰብ አካሄዶችን ሲከተል ይስተዋላል። ይህ የቀመራዊነት ጣጣው ደግሞ፤ “በልሹ ለሚላቸው ቅርጾች ጭምር ምሳሌ እስከ መፍጠር የሚያደርስ ነው። ይህ ዓይነቱ አቀራረብ ቢያንስ ቢያንስ የሚከተሉት ትችቶች ይገኙታል። አንደኛ፤ እጅግ አከራካሪ ለሆነ ጉዳይ ህልው የሆነውን ሥነ ጽሑፍ መረጃ ቸል ብሎ የራሱን መረጃ መፈብረክ አንድም የእምነት ጥያቄ ያስነሳል። ሁለተኛ፤ ሚዛኑ ራሱ ያረጀ ያፈጀ ነው” (ቴዎድሮስ 2007: 34) መባሉን ማጠቃለያ ያስፈልጋል።

⁵ “ቁዝማ፤ ባህል እና ልማት በኢትዮጵያ” የሚለው የፈቃደ (2004: 7) ምርምራዊ ቁዝማ ውስጥ፤ ሰዎች የተለያዩ አማራጮች በማየት ፋንታ፤ “አንድ ነገር ወይ ነጭ ነው ወይ ጥቁር ብቻ ነው። ... ወይ ጥሩ ወይ መጥፎ ...” የሚለውን አመለካከት ማራመዳቸው የተረጋገጠ፤ የቆዛሚው ምስርት ማንጻሪያ ነው (Economic Focus. VOL.7, NO. 2 June 2004. LISAN Printing Press)።

በሁለተኛነት የምናነሳው፦ «አስረኛንኩዋ?» ሀዲስ አለማየሁና የማኅበራዊ ሂስ ሥልታቸው” የተሰኘውን የዮናስን (1992) ሥራ ነው። ጥናቱ፦ እስከ አሁን ሲተኮርበት ከነበረው የሥነ ጽሑፍ ሒስ አካሄድ የተለየ፦ አዲስ የምርምር አቅጣጫን የተለመደ፦ የእነ ደበበን (1982) አንዳዊ ዕይታየሞገተ ሒስ ነው። “እንዴት?” ለሚለው ከተወሰኑ ነቁጦች አኳያ፦ በብሉን (1982) ከቀረበው ውይይት ጋር በንጽጽር እንየው። በውይይቱ ላይ የነበዛብህ የፍቅር ታሪክ ለመጽሐፉ ዋና ማጠንጠኛ ለሆነው የፊውዳል ሥርዓት ማሄጃ (vehicle) ሆኖ ቀርቧል። በዮናስ (1992) ጥናት ላይ ደግሞ፦ የፊውዳሉም ሆነ የፍቅር ታሪኩ፦ ለጥቃቅኖቹና ረቂቆቹ ፍልስፍናዊ ሐቲቶች ወይም ሐሳቦች ማሄጃ እንደሆነ ተጠቁሟል። አትኩሮቱም፦ ጥቃቅን በሚመስሉ ዳሩ ግን ጥቅሉን የመጽሐፉን ጭብጥ ለመፈከር በሚያስችሉ የተበታተኑ “የንባብ አሀዶች” (reading units) ላይ ነው።

በብሉን ላይ፦ ፍቅር እስከ መቃብር የፊውዳሉን ሥርዓት አስከፊነት የሚገልፅ፦ ውድቀቱንም እንደ ደረቅ ትንቢት የሚጠቁም ብቻ ተደርጎ ቀርቧል። በዮናስ (1992) ሥራ ላይ ደግሞ፦ የመጽሐፉ ጭብጥ ይህ ብቻ ነው ብሎ መወሰን ተገቢ እንዳልሆነ በመጠቀም፦ የተለያዩ የንባብ አሀዶችን መሠረት አድርጎ የሰዎች “የሰብእና መንጠፍ” (dehumanization) አይሉ እንደሚገኝ አመለካከቷል። ስለሆነም የዮናስ⁶ ሒሳዊ መጣጥፍ፦ በጥናት አካሄዱም ብቻ ሳይሆን፦ በጭብጥ ግኝቱም አዲስነት አለው ማለት ይቻላል- በባጭሩ።

በዚህ ሒሳዊ ጥናት፦ በብሉን ላይ በእነ ዘሪሁን እና ደበበ (1982) የቀረበው ውይይትም ሆነ የዮናስ (1992) ሒሳዊ ምርምር በአስተውሎት ተፈትሸዋል። አንደኛው (የእነ ዘሪሁን 1982)፦ ለዚህ ሥነ ጽሑፋዊ ሒስ ማንጸሪያ የሚበጁ ሞጋች የመነሻ ጥያቄዎች ረቀውበታል። ሌላኛው ለዚህ ሒሳዊ ጽሑፍ ማተገቢያ፦ ለአካሄዱ መግሪያ የሚሆን የፍካሬ ስልቶችና አተገባበሮች ተሰንቀውበታል። እናም፦ የዚህ ጥናት አቅራቢ፦ በብሉን (1992) በፍቅር እስከ መቃብር ላይ ከቀረበው ውይይት፦ በአብዛኞቹ ሐያስያን ስሙዓን (acceptable) የሆኑ አስተያየቶችን መላልስ በመመርመር፦ ሦስት የመነሻ ጥያቄዎችን አንስቷል። የዚህ ሒሳዊ ጥናት ዓላማም፦ በሥነ ጽሑፍ መምህራኑ ሒሶች ላይ ሌላ ሒሳዊ ሙግት በማጫር እና የተለያዩ ጥቃቅን የሚመስሉ ሁነቶችንና ሁኔታዎችን ወይም አሀዶችን በመፈከር ለመነሻ ጥያቄዎቹ ምላሽ ማርቀቅ መሆኑ ይታወሳል።

ፍካሬ

በዚህ ክፍል የሚነሱ ሦስት ነጠላ ጉዳዮች ከፍቅር እስከ መቃብር ጥልቅ የሐሳብ ባሕር ውስጥ በስሱ ተጨልፈው የወጡ ሦስቱ የመነሻ ጥቃቅን ሁነቶች ወይም የገጸባህርያት አሳሳልን ማንጸሪያ ያደረጉ ጥያቄዎቹ ሐቲቶች ናቸው። ይህ ሥነ ጽሑፋዊ ሒስ፦ የመምህራኑን ዕይታዎች መነሻ ያደረጉትን እነዚህን ሦስት ተናጠላዊ ሁነቶች ለመፈከር፦ ቀደም ሲል እንደተጠቀመው የዮናስ (1992) ጥናትን እንደ ማንጸሪያና ፈር መያዣ አድርጎ ተጠቅሟል።

አብራምስ (Abrams 1999) ስለ አንባቢ ምላሽ ንድፈ ሐሳብ ያነሱት ነጥብም፦ በዮናስ (1992) ጥናት ላይ ተግባራዊ ከሆኑ የመፈከሪያ ሥልቶች ጋራ አብሮ ሊሄድ ስለሚችል፦ የፍካሬ ሥልትን የንድፈ ሐሳብ መሠረት ለመረዳት መልካም አስተዋጽኦ አድርጓል። በተለይም አንድ ነጠላ ሁነት (episode) ወይም “ቴክስት” (text) በራሱ ለመነበብ በቂ እንደሆነና አንብቦ ለመፈከር የእያንዳንዱ አንባቢ ግላዊ ምልክታ ወሳኝ እንደሆነ መጠቀሙ፦ የዚህ ሒሳዊ ጽሑፍ አቅራቢ፦ ወደዚህ “የሒስ ላይ ሒስ” ወደሆነው የሥነ ጽሑፍ ፍካሬ በድፍረት እንዲገባ ብርታት ሆኖታል።

ዮናስ (1992: 78)፦ “ልብ ወለድን ማንበብ ማለት፦ በፊት ለፊት ከተነገረን ጀርባ ያለውን ትርጉምና አንድምታ (meaning and significance) ፈልፍሎ ማውጣት ማለት ነው። ይህንን ተግባር ፍካሬ (interpretation)”

⁶ እነ ቶማስ ኬንን (Kane 1975) የመሰሉ የውጭ ሀገር አጥኚዎች፣ የኢትዮጵያ ሥነ ጽሑፍ ሥራዎችን “መርምረው” የሥነ ምግባር ሰባኪነት (Didacticism) ይገንባቸዋል፣ እውነታዊም (Realistic) አይደሉም ወዘተ. በማለታቸው፦ ዮናስ፦ “On the State of Amharic Literary Scholarship” (Yonas 2001) በተባለ ጥናታቸው፦ የተመራማሪዎቹን ድፍረት ለመጥገትና የአማርኛ ሥነ ጽሑፍ የራሱ የአንባቢ ሥልት እንዳለው ለማመልከት የቻሉ፦ የሥነ ጽሑፍ መምህርና ተመራማሪ መሆናቸው ይታወቃል።

እንደሚሉት ጠቁመዋል። በጥናታቸው መግቢያ ላይም፦ ሾፕናወር (Schopenhauer) የሚባለውን የጀርመን ፈላስፋ አባባል፦ “The business of the novelist is not to chronicle great events but to make small ones interesting” በማለት ጠቅሰው፦ የአንድ ደራሲ ተግባር ታላላቅ የሆኑ ወይም የሚባሉ ሁነቶችን ከመመዘገብ ይልቅ፦ ጥቃቅን የሆኑትን አዋዳና አመጣጥኖ ማቅረብ እንደሆነ ጠቁመዋል።

ጥቅሱም፦ ጥቃቅን የሚመስሉ ግን ተዋህደው ታምር የሚፈጥሩ ጉዳዮችን እንድናስተውል የሚያነቃ ሐሳብ ነው ማለት ይቻላል⁷። በመሆኑ ይህ ሒሳቂ ፍካሬ፤ ፍቅር እስከ መቃብርን አስመልክቶ በብሌን (1982) ከቀረበው አጠቃላይ ወይይት ላይ ሦስት ጥቃቅን ሁኔታዎችን (“ስሑት” የሚመስሉ አስተያየቶችን) መዞ በማውጣት፦ ገጸባህርያቱን ማንጸሪያ አድርጎ፦ የተጣነኑ ያላቸውን የሒያስያኑን ምልክታ በሚያቃና እና በሚያቀና መልኩ እንደሚከተሉት ትርጓሜዎችን ይፈክራል- ያረቃል።

ሀ. ሰብላ ወንጌል፦ እንደ ማንጸሪያ

የባላባት ዘር ሲነፍጋት፦ አማራጭ ስታጣ ነው በዛብህን በፍቅር ጓደኝነት የተቆራኘችው?

ይህ ሰብላ ወንጌል ተኮር የመነሻ ጥያቄ የተገኘው፦ ቀደም ሲል በመግቢያው ላይ እንደተጠቀመው የሥነ ጽሑፍ ባለሙያዎቹ ባደረጉት ውይይት ላይ ደበበ (1982፡) ከተናገሩት አስተያየት ነው። ደበበ (ገጽ፦29)፦ “... ፍቅር ከመደብ ውጭ አይደለም። ተስፋ በመቁረጧ፡ ወንድ በመነፈጓ በዛብህ ብቸኛ ምርጫዎ ስለሆነ እንጂ ከሌላ የፈታውራሪ ልጅ ጋር ብትገጥም እሱን ነበር የምትመርጠው። ምርጫ የሚል ጥያቄ ቢነሳ የወላጆቹ ምርጫ የእርሷም ምርጫ ሊሆን ይችል ነበር...” በማለት የሰብላን ሰብእና የሚፈታተን ሐሳብ አቅርቦዋል። ይህንን ጉዳይ ከተወያይ የሥነ ጽሑፍ መምህራን አንዱ የሆኑት ዘሪሁን አስፋውም (ገጽ፦29)፦ “ልቦለዱ ውስጥ አንድ ቦታ የመንደር ሴቶች ናቸው መሰለኝ ስለ ሰብላ ወንጌል ሲናገሩ፦ **«ምን ታድርግ እንጀራ ቢከለከሏት በቅርብ ያገኘችውን ቆሎ ሰረቀች»** ብለዋል። ይህ ጓድ ደበበ ... ለሚለው ነጥብ ድጋፍ ነው...” (አጽንኦቱ የዚህ ጽሑፍ አቅራቢ ነው) በማለት አጠናክረውታል።

የዚህ ሒስ አቅራቢ ግን፦ የደበበ እና የዘሪሁን አስተያየቶችን ተቃርኖ፦ በሌላ መንገድ ለመሞገትና አስተያየቶቹን ገልብጦ ለመፈክር ይሞክራል። ሰብላ በባላባታዊ ሥርዓትም ሆነ፦ በባላባት ዘር ላይ ያላትን ዐቋም ብሎም ፍቅረኛዋ (የትዳር አጋሯ) ከየትኛው መደብ ቢወጣ እንደምትመርጥ፦ በመጽሐፉ በተለያዩ ቦታዎች የቀረቡ ሐቲቶችን መርጦ እንደሚከተለው ይፈክራል።

ገና ከመነሻው ሰብላ ወንጌል ያን ግብታዊ ሥርዓት እንድትሞግት በእርሷም ሆነ በሌሎች ላይ የሚደርሰውን የሰብእና መንጠፍ እንድትመስክር ሆነ ተብሎ በብልሃት የተቀረጸች ገጸባህርይ ናት። እንደ ወላጆቿ በአጥንትና በደም ያልተዋጀች፦ በሰው ልጆች እኩልነት የምታምን፦ ትምክህተኝነትን በፊት ለፊት የምትጋፈጥ “ታግሶ አጋልጤ” ናት። ይህን የግል አስተሳሰቧን አስመልክቶ ደግሞ በመጽሐፉ ከተወሳኝባት ከመጀመሪያው የትውውቅ ምዕራፍ ጀምሮ፦ “ሰብላ ወንጌል... በትሕትና፡ በሰፊው፡ የታደለች፡ ስለነበረችና፡ በባህርይ፡ ትምክህት፡ የምትጠላ፡ ከወላጆቿ፡ ፈጽማ፡ የተለየች፡ ነበረች... ከወይዘሮ፡ ጥሩ አይነትም፡ ኩራታቸውንና፡ ግብዝነታቸውን፡ ብቻ፡ ለሳቸው፡ ትታ፡ የቤት፡ ባልትናቸውንና...” (ገጽ 84፤ አጽንኦቱ የሒስ አቅራቢው ነው) በማለት ደራሲው በሚገባ ገልጸዋታል።

⁷ አንድ ረጅም ልቦለድ በደምሳሳው ሙሉ ታሪኩን እንዲህ ነው እያሉ እየደበላለቁ ከመናገር፤ ከመተንተን፤ ጥቃቅን ቅንጣት ሁኔታዎችን በተናጠል እየመረመሩ፦ ተዋህደው የፈጠሩትን ትልቅ ምስል ለመረዳት መሞከር፦ እንደ ፍቅር እስከ መቃብር ላሉት ፈርጆ ብዙ ልቦለዶች የበለጠ ተመራጭ የፍካሬ ሥልት ነው ማለት ይቻላል። ከአንድ ረጅም ልቦለድ ውስጥ ጥቃቅን “የንባብ አህድሮችን” (Reading units) እየመዘዙ መተንተን፦ በክፍል ውስጥ ትንተናና ፍካሬን ለማስተማር ብቻ ሳይሆን፦ በጠባብ አምዶች ላይ ለሚደረጉ ሒሳቂ ትንታኔዎችና ፍካሬዎችም የሚበጅና የሚሰማ ሥልት ነው ማለት ይቻላል። በርግጥ የፍካሬ ሥልቱ፦ በንባብ ውስጥ ብዙ መቆየት፤ የተለያዩ የምርምር ሥራዎችን ማንበብ፤ የአካዳሚያዊ ዕውቀት ከሕይወት ልምድ እውነት እያዋደዱ የሚጽፉ ጸሐፍትንና ሐያስያንን ማማከርን ወዘተ. ሊጠይቅ ይችላል። አንዲት ነጠላ ሕዋስ በሕይወት ዑደት ውስጥ ያላትን ዋጋ ማወቅ፦ የፈጣሪነትን ሚና በግማሽ እንደመወጣት ይቆጠራልና። ፈጣሪነትን፦ ከድርሰትም ከሕይወትም ጋራ እያገናኙ መመልከት ይቻላል- ይገባልም።

ሰብላ ኋላ ቀሩን ሥርዓት ትቃወምና ትሄስ ዘንድ ከተፈጥሯዊ አስተዋይነቷ ባሻገር፥ ከጉዳዩ ካላ ጋር ያላት የጠበቀና የሰመረ ግንኙነት ትልቅ አስተዋጽኦ አለው፤ በባህርይውም በግብሩም ያስተምራታል (ታገልግልህ ተብሎ የተሰጠው፥ “አፈር ጠላቱ” የተባለችውን “ባሪያ” ፥ “እንቆጸዚዮን” ብሎ እንዳገባት ልብ ይሏል)። ይህን ጉዳይም ወላጆቿ በግልፅ ይናገራሉ፤ ለምታነሳው ጥያቄና ትችት ጉዳዩ ካላን ነው ተጠያቂ ያደረጉት።

ሰብላ ሰው በሰውነቱ እኩል ነው ብላ እንደምትቀበል፤ ባላገርም ሰው በመሆኑ ሊከበር እንደሚገባ፥ እራሳቸውን ለየት አድርገው የሚኮፍሱት አባቷም፥ ባላገር ከሚባለው ጋራ በሰብአዊነታቸው እኩል እንደሆኑ ወዘተ. (አባቷ በባላገርች ተይዘው ወደ ማርቆስ በመሄዳቸው ዙሪያ ከእናቷ ጋር ስትጨዋወት) አቋሟን እንደሚከተለው በግልፅ አሳውቃለች፤ “... ልንገርሽ፡ እማማ፡ ብቻ፡ አይሙቱ፡ ... ባላገር፡ ቢማርካቸው፡ በጣም፡ በጣም፡ ነው፡ ደስ፡ የሚሉኝ። ምክንያቱን፡ ልንገርሽ? ባላገር፡ እንደሳቸው፡ ሰው፡ መሆኑን፡ አውቀው፡ ከባላገር፡ ጋር፡ ተስማምተው፡ በሰላም፡ የሚኖሩት፡ ኃይሉን፡ ሲያሳያቸው፡ ነው። ያን ጊዜ ነው፡ ሰው፡ የሚሆኑት!” (ገጽ 305፥ አጽንኦት የሒስ አቅራቢው ነው)።

ከዚህ የመረረ ንግግሯ በተለይ አጽንኦቱ (“ያን ጊዜ ነው፡ ሰው የሚሆኑት!”) በጀርባው ስናነበው፥ እያገለበጥን ስንፈክረው የአባቷን ሰብአዊ ፍጡርነት እስከ መግፈፍ መድረሷን እንረዳለን። አሁን ላይ አባቷ፥ “ሰው” እንዳልሆኑ እየነገረችን ነው፤ ባይሆን፥ እንደ ብላታ ንጉሤ “የቁዋያ፡ እሳት” ወይም እንደ አበጃ በለው “አውሬ” አድርጋ እንደምታስባቸው እንጠረጥራለን። ይህም የባላባታዊውን ሥርዓት ወግና ልማድ እንዳንገሸገሻት፥ በዚህ ሳቢያም በአባቷ ላይ ሳይቀር የጭካኔ ሰይፍ አንዳስመዘዛት ያሳያል። ይህ ጥላቻ ደግሞ፥ “የባላባት ዘር፥ አጥንቱ የጠራ ...” የሚባል ወንድ እስከ ወግ ልማዱ ጭምር እንደማትቀበለው ማስረገጥ ይቻላል። ለዚህ ደግሞ፥ ከበዛብህ ጋር ስላላት ግንኙነት አባቷ በጠየቁት ጊዜ ፍጹም በሆነ የመንፈስ ጥንካሬና ሰሜት፥ “... ገበሬ፡ ሰው፡ ነው! የገበሬ፡ ልጅም፡ የሰው፡ ልጅ፡ ነው። የመኳንንት፡ ዘር፡ ጥሩ፡ የገበሬ፡ ዘር፡ ጉድፍ፡ መሆኑን፡ አውቆ፡ መኳንንት፡ የሚመርጥ፡ ይቸገርበት! እኔ፡ የገበሬ፡ ልጅ፡ የሚሉትን፡ እወደዋለሁ!...” (ገጽ 410) በማለት ከእግዚአብሔር በላይ የሚፈሩትን [እዚህ ላይ፥ የፊታውራሪን የንስሐ አባት፥ የአባ ሞገሴን ፍርሃትና መሸቆጥቆጥ ያስታውሷል] አባቷን ከሰው ፊት በድፍረት ትሞግታቸዋለች - ለመሥዋዕትነት ተዘጋጅታ።

በሌላ በኩል፥ ዘሪሁን (ገጽ፥29) የሰብላን የባላባት ዘር ምርጫ ለማጠናከር፥ “... ምን ታድርግ እንጀራ ቢከለከሏት በቅርብ ያገኘችውን ቆሎ ሰረቀች ተብሏል” ያሉትም ቢሆን፥ ለሰብላ ወንጌል የቀረበ ሐሜት አይደለም (ፍ.አ.መ. ገጽ 90 ይመልከቱ)። ምሳሌውን በማቀራረብ ለሰብላ ይሆናል እንዳይባል እንኳ፥ በዛብህ የሚባል ሰው እስከ መፈጠሩ ባላወቀችበት ጊዜ የተነገረ በመሆኑ፥ ትንታኔያቸው አይሰምርም። ለነገሩ’ኮ ሰብላ፥ በዛብህንም ቢሆን ወዲያው አልመረጠችውም፤ እንደውም ይቀፋት፥ ያስጠላት ነበር። በኋላ ላይ ሲቀራረቡና አጠቃላይ ሰብእናውን የመመዘን ዕድሉ ሲያጋጥማት ግን፥ ምርጫዋ እንደሆነና ከነፍሷ እንደተቀበለችው ታይቷል።

ሰብላ፥ በዛብህን ከልቡናዋ ጋራ መክራ፥ መርምራ ወደ ውስጧ ካስገባቸው በኋላማ፥ “የፍቅር ጽናቷ እና የልብ ስብራቷ የግርንግሪት ስላሰሯት ከበዛብህ መቃብር ርቃ መሄድ አትችልም። ... ሰብላ ቃሏን ጠብቃለች። <በሄደበት እስከከተለው> ትበል እንጂ እመቃብር ቤት ገብታ የቁም ሞቷን እየሞተች በሄደበት ከተከተለችው ቆይታለች። ስለዚህ አለመለየቷ ፍጹም ነው” እንዲል የቴዎድሮስ (2001፡ 181-182) ፍካሬ፤ ፍቅሯ እስከ በዛብህ መቃብር ብቻ አይደለም የዘለቀው፤ ከመቃብሩ በኋላ ሁሉ፥ እስከ ዘላለሟ ሁሉ አብሯት የሚኖር ሕያው ፍቅር ነው፥ በልቡናዋ እንዲጸድቅ የፈቀደችው።

በአጠቃላይ የሰብላ ነገረ ሥራ የሚያሳየው፥ ምርጫዋን በዘልማድ ወይም በቤተሰብ ውትወታ ከምታካሂድ ይልቅ፥ በአስተውሎት በራሷ ዕይታ እንደምትወስን እና እንደወሰነችም ነው። በመሆኑም፥ ሰብላ በዛብህን የወደደችው፥ “በፍቅር ጓደኝነት የተቆራኘችው የባላባት ዘር ሲነፍጋት፤ አማራጭ ስታጣ ነው” የሚለው የመምህራኑ ምልክታ፤ የሰብላንም ሆነ የልባሉዱን ዐውዶች ያላገናዘበ፥ “ስለ መደብ ልዩነት” የሚያቀነቅን፥ ርዕዮተ ዓለማዊ ወገንተኝነት የተጫነው “ስሑት አስተያየት” ነው ማለት ይቻላል።

ለ. ፊታውራሪ መሸሻ፥ እንደ ማንጸሪያ

“በባላገርኞች ተደብድበው ቢገደሉ” የልባላዱ ታሪክ ያረካ ነበር?

ይህ ፊታውራሪ መሸሻን የሚመለከት የመነሻ ጥያቄ የተወሰደው፥ ቀደም ሲል በመግቢያው ላይ እንደተጠቀመው የሥነ ጽሑፍ ባለሙያዎቹ ባደረጉት ውይይት ላይ ዘራሁን (1982) ከተናገሩት አስተያየት ነው። በውይይቱ ላይ መምህራኑ ምንም ዓይነት ማስተካከያና ተቃውሞ አንስተው ሳይከራከሩ፥ ዘራሁን (1982: 32) የሚከተለውን ሐሳብ ሰንዘረዋል፡-

... ጓድ መስፍን እንደተናገረው፡ ፊታውራሪ መሸሻን በሁኔታቸውና በእንቅስቃሴያቸው ልንወዳቸው እንችላለን። የምንወዳቸው ግን እንደተሳሉ በአቀራረፃቸው እንጅ በድርጊታቸውና በባህርያቸው አይደለም። አንባቢ ይቃወማቸዋል። ሌላው ቀርቶ አሟሟታቸው የሚያናድደን ሰዎች አለን። ምክንያቱም እንደ ባሕሪያቸውና ድርጊታቸው ቢሆኖ ኖሮ ከበቅሎ ላይ [ፈረስ ተብሎ ይነበብ] ወድቀው ከሚያልፉ በባላገርኞች ተደብድበው ቢገደሉ ነበር የሚያረካን። በዚህ መልክ ያልቀረበው የደራሲው ምርጫ ስለሆነ ነው (አጽንኦቱ፥ የዚህ ሒስ አቅራቢ ነው)።

ከዚህ በላይ የቀረበው አስተያየት ገና ከመነሻው እርስ በርስ የሚጣረሱ ሐሳቦች ተንጸባርቀውበታል። ለምሳሌ፡- “... የምንወዳቸው ግን እንደተሳሉ በአቀራረፃቸው እንጅ በድርጊታቸውና በባህርያቸው አይደለም ...” የሚለው ምን ለማለት እንደተፈለገ ግልፅ አይደለም። የአንድ ገጸ ባህርይ አቀራረጽ ሲወሳ ግብሩ ባህርይውን፥ ባህርይው ግብሩን እንደሚወስነው ይታወቃል። በሌላ አነጋገር፥ የገጸ ባህርይው አቀራረፅ በዋናነት የድርጊቱና የባህርይው ጭምቅ ነው። የፊታውራሪ መሸሻን⁸ “አቀራረጽ ወደነዋል” ሲባል፤ ይህም ግብሩንና ባህርይውን ወደነዋል ማለት ነው። የአንዱን ገጸባህርይ ህያውነት የሚያጠይቁ፥ ሥጋና ደም አልብሰው እስትንፋስ የሚዘሩ ጉዳዮች አይደሉምን? ግብርና ባህርይ።

ገጸባህርይ እኮ የደራሲው ሐሳብ (idea) ነው። ሐሳብ ደግሞ የማይታይ የማይጨበጥ ነገር ነው። ተጨባጭ ይሆን ዘንድ ግብርና ባህርይ አላብሶ በሕይወት ዑደት ውስጥ ማስጓዝ ግድ ይላል። የደራሲው ሐሳብ ነው የምንለው ገጸባህርይ፥ ባህርይውን ገልጠን፥ በድርጊት አኳኝነት ካላቀረብነው ምኑን ገጸባህርይ ቀረጽን!? ስለዚህ ፊታውራሪ መሸሻን “እንወዳቸዋለን” ከተባለ መወደዱ የመጣው ከባህርያቸው መሆኑን መጠቀም ያስፈልጋል። በመጽሐፉ ላይ የሰፈረውን ሐሳብ ስንፈክረው ለተነሳው ሐሳብ ዋቢ ይሆናል።

በሌላ በኩል ባለሙያዎቹ፥ ፊታውራሪ መሸሻ የፊውዳሉ ባላባታዊ ሥርዓት ወካይ እንደሆኑ፥ የመጽሐፉም ዋና ጭብጥ የፊውዳሉን ሥርዓት አስከፊነት ማጋለጥና የማኅበረሰቡንም ሆነ የሥርዓቱን የወደፊት ዕጣ ፈንታ “እንደ ደረቅ ትንቢት” መጠቀም እንደሆነ በውይይታቸው አስረግጠው ሲናገሩ ይሰማል። ታዲያ፥ የመጽሐፉ ጭብጥ ነው ያሉትን አስተያየት “ተቀብለን” እንኳ፥ የፊታውራሪን አሟሟት ስንመረምር፥ “በባላገር ተደብድበው ቢገደሉ ነበር የሚያረካ” ይህ የልሆነው ግን፥ “የደራሲው ምርጫ ስለሆነ ነው” በሚል ብቻ በአግድም የሚያልፉት ጉዳይ ሆኖ አይገኝም። ይልቁንም፥ መጽሐፉን ወደ ፊትና ወደ ኋላ መላልሶ በመፈተሽ አንዳች ማጠቃለያ ላይ መድረስ ይቻላል።

⁸ ይህን ስያሜ አስመልክቶ፥ “የገጠህሪያት ስሞች ስነፅሁፋዊ ፋይዳ በአማርኛ ልባላዶች” የሚለው የብርሃኑ (1991:14) ጥናት፥ “ፊታውራሪ መሸሻ ግን የስማቸውን ዓይነት ሰው አይደሉም። የተራብን የተቸገረን የሚያስጠጉ ሳይሆኑ፥ ጨካኝ፥ በቃኝን የማያውቁ፤ የተጠቃን የሚደግፉ... ጉልበተኛ ናቸው” በማለት ስማቸውን ፈክሮታል። ጥናቱ፥ በአማርኛ ልባላዶች ውስጥ የገጸባህርያት ስሞች ያላቸውን ሥነ ጽሑፋዊ ፋይዳ በትኩረት የመረመረ ሲሆን፥ “ትወራዊ ዳራ” ባየበት ክፍል፥ የገጸባህርያቱ የተጸው ስሞች የገጸባህርይ ህልውና መሠረቶች እንደሆኑ የባርቴዎን፥ “The proper name enables person to exist out side themes, whose sum nonetheless constitutes it entirely” (Barthes 1947:134) በማጣቀስ የንድፈ ሐሳብ መሠረት ለመጣል ሞክሯል። ሁሉም የገጸባህርያት የተጸው ስሞች የገጸባህርያቱ ህልውና መሠረት የማይሆኑባቸው አጋጣሚ ሊኖር እንደሚችል ቢታሰብም፥ የብርሃኑ ጥናት የየዘመኑን የሥነ ጽሑፍ ሥራዎች ይወክላሉ በተባሉ 20 ድርሰቶች ውስጥ ያሉ ወካይ የሚሆኑ የተጸው ስሞችን በማስተንተን ለገጸባህርያት አጣጣል፤ ለትልም አወቃቀር፤ ለጭብጥ ግንባታ ያላቸውን ሥነ ጽሑፋዊ ፋይዳ የሚፈክር ምርምር መሆኑን መጠቀም ተገቢ ነው።

እዚህ ላይ ካሻላር፦ አንድን መጽሐፍ እንዴት ማንበብ እንዳለብን፦ ፍንጮችን ከራሱ ከመጽሐፉ ማግኘት እንደምንችል፦ “That is, a text may give the reader clues and tips suggesting how it could or should be read.” (Cavallaro 2001: 51) በማለት የመከሩትን ልብ ማለት ይገባል። የፊውዳሉን ሥርዓት መገርሰስ ለሚፈልጉና መጽሐፉም እንደ ደረቅ ትንቢት ጠቋሚ መሆኑን ለሚያምኑ “ተራማጅ ሐያሰያን”፦ የፊታውራሪ ከአለት ላይ ተፈጥፍጦ ከመሞት የበለጠ፦ ከመጽሐፉ ሌላ መረጃ ፈልፍሎ ማውጣት እንዴት ይቻላቸዋል!? የፊታውራሪ አሟሟት’ኮ የፊውዳሉን ሥርዓት የሚገረሰስ አብዮታዊ ትውልድ ይፈጠርም አይፈጠርም፦ ሥርዓቱ በራሱ እንደሚፈረካከስ የሚጠቁም “የደረቅ ትንቢት” መገለጫ ተምሳሌት ነው ማለት ይቻላል። ያለምንም ደም ጠብታ የሥርዓቱን መውደቅ ከሚጠቁም አሟሟት የበለጠ ተመራጭና “አርኪ” አሟሟት አለ ወይ? ለዚህ ይመስላል፦ አበጅ በለው ያለምንም ደም ጠብታ ፊታውራሪን ለመማረክ አቅዶ የተነሳውና በኋላም በ3 ሰው ሞት ብቻ እጃቸውን ለመያዝ የበቃው። በዚህም፤ ለተነሳው ጭብጥ የፊታውራሪ አሟሟት አንዳች የሆነ ታላቅ ሚና እንዳለውና አመክንዮአዊም እንደሆነ መገንዘብ አያዳግትም። ፍካሬያችንን ለማጽናትም፦ በሐያሰያኑ ሒስ ላይ ሌላ ማስረጃ እያጠየቁ (“justify” እያደረጉ) እና ሌሎች ዋቢዎችን እየነቀሱ በመግቱ መግፋት ይቻላል።

ደራሲ ሀዲስ፦ በተለያዩ ጊዜያት “እንደሚባለው” የተንዘዘውን የመጽሐፉን ታሪክ ለመቋቋት ሲባል በድንገት (ከታሪኩ ተጠየቂያዊ ምክንያት የመነጨ ሳይሆን በራሳቸው መርጫ) ፊታውራሪ ከፈረሰ ላይ አዘልለው፦ አለት ላይ ፈጥፍጠው እንደገደሏቸው የሚነሳው አስተያየት ተራ አባባል እንጂ አመክንዮአዊ እሳቤ አይደለም ማለት ይቻላል። ይልቁንም ደራሲው አስበውት፦ የገጸባህርይውን ግብርና ባህርይ መርምረው የፈጸሙት ግድያ ነው።

መጽሐፉን በጥንቃቄ ላነበበ ሰው (ፍ.እ.መ. ገጽ 252 ላይ) ይበልጥ፦ ደራሲው ስለ ፊታውራሪ አሟሟት ቀድመው የጠቀሙትን ትንቢትም እንበለው ንግር (foreshadowing) መኖሩን ያረጋግጣል። የፊታውራሪ መሸሻ አባት፦ ፊታውራሪ በሪሁን፦ “... ለተራብ፣ ፍሬያቸውን፣ ለደከመው፣ ጥላቸውን... መውሰድ፣ ብቻ፣ ሳይሆን፣ መስጠት፣ ጭምር፣ የሚያውቁ...” እንደሆኑ በባላገሮች አድማ ላይ የተናገሩት ብላታ ንጉሤ፦ በእርሳቸው ምትክ የተተኩት ፊታውራሪ መሸሻ ግን ጨካኝና አረመኔ እንደሆኑ፦ ወደፊትም ሰውን አጥፍተው በመጨረሻም እራሳቸው እንደሚጠፉ በዚህ መሪ ንግግር አስረድተዋል፤

“... ያገኘውን፣ ሁሉ፣ የሚፈጅ፣ ርጥብ፣ ከደረቅ፣ ሳይለይ፣ ያገኘውን፣ ሁሉ፣ የሚበላ፣ የቁዋያ፣ እሳት፣ በቦታቸው፣ ተተካ፣ እንደምታውቁት፣ የቁዋያ አሳት፣ ርጥብ፣ ከደረቅ፣ ቡቃያ፣ ከድግ፣ አበባ፣ ከፍሬ፣ ሳይለይ ባንድ ላይ ፈጅቶ፣ ሁሉንም፣ ባንድ፣ ላይ፣ አመድ፣ አድርጎ፣... ራሱም... አመድ፣ የሚሆን፣ ነው!” ሲሉ... (አጽንኦቱ፤ የዚህ ሒስ አቅራቢ ነው።)

ፊታውራሪ መሸሻን ያስተማሰለው (represent ያደረገው) “የቋያ እሳት” በዚህ ዐውድ ውስጥ የመሰረጉ ኑባሬ፦ በዘመኑ ቋንቋ “አጥፍቶ ጠፊ” ከሚባለው ጋራ የሚቀራረብ ፍች ያለው ይመስላል፤ ሁሉንም ሳይመርጥ አጥፍቶ በመጨረሻ እራሱም ይጠፋልና። ስለዚህ ይህ ሐቲት በዚህ ቦታ ሆን ተብሎ መቅረቡ፦ ወደ ኋላ ላይ ፊታውራሪ መሸሻ በእልካቸውና “እንዴት እዋረዳለሁ” በሚል የመንፈስ ስካራቸው ... ጠንብዘውና ኅሊናቸውን ስተው አለት ላይ ተነጥፈው ለሚሞቱበት ሁኔታ፦ ቅድመ ጥቆማ ነው ማለት ይቻላል።

በሌላ በኩል፦ የፊታውራሪ መሸሻ (ያስተማሰሉትን የፊውዳል ሥርዓት እሳቤ ውስጥ በማስገባት) ድንገተኛ አሟሟት፦ ከባህርያቸውና ከግብራቸው በራሱ ጊዜ በኃይል ፈንድቶ፦ ከደራሲውም ግላዊ ስሜት ቁጥጥር ውጭ አፈንግጦ የተከሰተ ነው ማለት ይቻላል- የታሪኩ ሂደት በራሱ የፈጠረው ዓይነት። ምክንያቱም፤ ሀዲስ ፊታውራሪ መሸሻ የወከሉትን በድንጋይ ካብ የተመሰለ ያረጀ ሥርዓት በቀጥታ ተንዶ ይፍረስ የሚል አቋም የላቸውም ማለት ይቻላልና። ባይሆን፦ ጥገናዊ ለውጥ ቢመጣ የሚፈልጉ ይመስላሉ። ይህን ጉዳይ ለማስረገጥም፦ “አፈ ሀዲስ” በሚባለው ገጸ ባህርይ በጉዳዩ ካሳ ላይ አድረው፦ “... ይህ፣ ሁሉ፣ ሲሆን፣ ሕንፃው፣ በሙሉ፣ እንዳይፈረስ፣ እንደገና፣ ተሻሽሎ፣ ሰውን፣ ከድንጋዩ፣ በተሻለ፣ መልክ፣ የሚያሳዩ፣ የህያዋን አቁዋመ፣ ማኅበር እንዲሠራ፣ ያስፈልጋል...” (ገጽ 122፦ አጽንኦቱ የዚህ አጥኝ ነው) የተናገሩትን ሐሳብ ማጤን ተገቢ ነው። ስለዚህ፦ የፊታውራሪ አሟሟት በብልካትና በእቅድ የተፈጸመ ነው ብሎ መደምደም፦ የፍካሬያችን ሐቲት የሚፈቅደው አመክንዮአዊ ማንጸሪያ ነው ማለት ይቻላል።

ሐ. ጉዳ ካሳ ÷ እንደ ማንጸሪያ

ለመሆኑ ÷ ካሳ ዳምጤ ÷ ለምን “ጉድ” ተባለ?

በፍቅር እስከ መቃብር ÷ “የገበሬውንና የፊውዳሉን ሕይወት በደንብ ይገልጣል- የሁለቱን የመደብ ትግል ሳይቀር። ደበበ አማላይነቱ ያለው እኔ አንዳንድ ጊዜ ጉዳ ካሳ በገሀዱ ሕይወት ውስጥ ይገጥመኛል። እስከዚህ ድረስ ነው ልቦለዱ ውስጣችንን የነካው” (ዘራሁን 1982:27) የሚለው ÷ የሥነ ጽሑፍ ባለሙያዎቹ ባደረጉት ውይይት ላይ የተነሳው ሐሳብ ÷ ካሳ ዳምጤ ለምን “ጉድ” እንደተባለ ያላጤነና ገጸባህርይዉ ከኖረበት ዘመን አንጻር ያልተመለከት በነሲብ የተሰነዘረ አስተያየት ይመስላል።

በርግጥ ÷ ፍቅር እስከ መቃብር ሲነሳ ÷ ከአቀንቃኞቹ ገጸባህርያት ውስጥ በተባ ምላሱ የወቅቱን ሥርዓት ሲሸነቁጥ “ጉድ” የተሰኘው ገጸባህርይ፤ “ካህ ዳምጤ”ን ማንሳት የሚያስፈልግበት አጋጣሚ ብዙ ነው። ሌላው ቀርቶ ስለ መጽሐፉ ጭብጥ ለመናገር ሲታሰብ እንኳ የካሳ ዳምጤን በሳል ንግግር መጭመቅ እንደሚያስፈልግ ብዙዎቹ ተመራማሪዎች ማተቃቸውን ያስታውሷል (ቴዎድሮስ 2001፤ ብርሀኑ 1992፤ ደበበ 1982፤ Molvaer 1997, Wondwosen 1998, Fikre 1983)። በዚህ ክፍል ታዲያ አንድ ነጠላ ጉዳይ አንስተን እናስተነትናለን። እንዲህ በማለት እንጀምር፤ ለመሆኑ ÷ ካሳ ዳምጤ ÷ ለምን “ጉድ” ተባለ?

በቀዳሚነት ÷ የካህ ዳምጤን “ጉድነት” ከመፈከራችን በፊት ÷ ከጉድነቱ በትይዩ “ገጸ ክርስቶስ” ሰብእና አለው የሚለውን የወንድወሰንን (Wondwosen 1998) ጥናት ባጭሩ ስንቃኝ ÷ ጥናቱ ÷ በልብ ወለድ ታሪክ እና በፍቅር እስከ መቃብር ላይ ስለተሳሉ “ገጸ ክርስቶስ” ገጸ ባህርያት ሲፈትሽ ÷ ጉዳ ካሳን አንደኛው ገጸ ክርስቶስ እንደሆነ ለማጠየቅ ማተቃቸን እናያለን። ጉዳ ካህ በክርስቶስ “አምሳል” ተመስሎ መወከሉ ጥያቄ ቢያጭርም ጥናቱ ÷ አመክንዮአዊ በሆነ መንገድ ያስተነተነውና የፈከረው ይመስላል። ጉዳ ካህ እውነትና ፍቅር፤ ነፃነት፤ ሰላም ያለበት ዓለም እንዲፈጠር በፅናት መታገሉ ÷ የሚኖርበትን ሥርዓት መሔሱና አማራጭ የተሻለ ሥርዓት ማመላከቱ ÷ ትሕትናውና ለሌሎች ሲል መሰቃየቱ... ለክርስቶሳዊ ማንጸሪያው ÷ ግብሩና ባህርይው እንደሆኑ በአጽንኦት ተገልጿል።

እዚህ ላይ ግን በርግጥ ለጉዳ ካህ ገጸ ክርስቶስነት ለግብሩም ይባል ለባህርይው ማንጸሪያ መሆኑ አልባዛበትም ወይ? የሚል ሙግት ለማንሳት እንገደዳለን። መጽሐፉን በነቢቡ (ላይ ላዩን) ሲመለከቱት ÷ ጉዳ ካህ ትሑት፤ ደግ፤ ለድኾች የቆመና ርኅሩኅ ሰው ይመስላል። በርግጥ እነዚህን ባህርያት አያጣም፤ ችግሩ ግን በክርስቶስ እንዲመሰል መሆኑ (represent መደረጉ) ነው። ከክርስቶስ ዋነኛ ባህርይና ግብር አንዱን እንኳ ብናነሳ “ግራህን ሲመታህ ቀኝህን ስጠው” በሚል ብሂል በቀልን ሲቃወም ነው የሚታወቀው። በግፍ የሰቀሉትን እንኳ ÷ “ሳያውቁ ነውና ... አባት ሆይ ማራቸው ...” ማለቱን መጽሐፉ ይናገራል [በታህታዊ ንባብ ስንፈክር ኃጢአት ለሠራ ገኝነብ ወይም እንጦሮጦስ መዘጋጀቱ ÷ የበቀል መግለጫ አይሆንም ወይ? የሚል ሌላ ፍልስፍናዊ እሳቤ ማንሳቱን ትተን...]።

በአንጻሩ ጉዳ ካህ ግን ÷ ማሳበረሰቡ በራሱ መመሪያ ቀይዶት (“constraint” የሚለውን ፅንሰ ሐሳብ ልብ ይሏል) ÷ ሲናገር ባለማድመጥ ÷ ሲሠራ ሥራውን እንደ “ጉድ” በመቁጠር ነፃነቱን ገፈ ÷ ከመነሻው በቃኝ ብሎ እንደ ሳጥናኤል አብዮት እንዳያስነሳም ሰቅዞ ይዞት እንጂ ÷ በቀለኛ ነው፤ ግራውን ለመታው ቀኙን የሚሰጥ ሳይሆን አፍንጫውን የሚል ሳይነት። በቀለኝነቱ እራሱ የተንቀለቀለና ከጠላቶቹ ህልፈተ ሕይወት በኋላ ሁሉ የማይበርድ ነው። ለምሳሌ በፊታውራሪ መሸሻና በጥሩ ዓይነት ቀብር ላይ ÷ “... እግዚአብሔር ÷ ቀደመኝ እንጂ ዛሬውኑ ሁለቱንም እኔ እገድላቸው ነበር!” (ገጽ 491) ማለቱን ማጤን ብቻ በቂ ነው። ስለዚህ ÷ በክርስቶስ መመሰሉ የተጋነነ ይመስላል። እዚህ ላይ ታዲያ ለመሆኑ ÷ ካሳ ዳምጤ ለምን “ጉድ” ተባለ? የምትል አንዲት

ቅንጣት ጥያቄ ማርቀቅ እና አንዳንድ ጥቃቅን ጉዳዮችን ፈር አሲዞ በባይነ ቴክኒታዊነት⁹ እያናበቡ መፈከር ይቻላል- ይገባልም።

በሌላ በኩል፦ በባህርይው ለየት በማለቱ ሳቢያ “ጉድ” የተባለለት ካሳ ዳምጤ ለግብሩ መገለጫ የሆነው ምናባዊው ስሙ፦ በአሁን ዘመንም ለየት ያለ ሥራ ለሚሠሩ ወይም ከማኅበረሰቡ “ላፈነገጡ” ሕያው ሰዎች መጠሪያ በመሆንም፦ በቅጽል ስምነት አገልግሏል፤ እያገለገለም ነው። ይህ ደግሞ፦ “ጉዱ ካሣ” ከዛሬው ዘመን ሰው ጋር እንኳ የማይገጥም በሚመስለው ባህርይው የተነሳ በተደራሰቡን አእምሮ የማይረሳና “ግርምት” ጭምር የሚፈጥር ገጸባህርይ መሆኑን ያመለክታል ማለት ይቻላል።

ካሣ ዳምጤ፦ ለምን “ጉድ” እንደተባለ ደራሲው፦ “... ብቻውን ይናገር አንዳንድ ጊዜም ብቻውን ይስቅ ስለነበር ይህን ያዩ ሰዎች ጉዱ ካሣ የሚባል ስም አወጡለት” (አጽንኦቱ የዚህ ሒስ አቅራቢ ነው፤ ገጽ 123) በማለት ገልጸውታል። የአፄ ዮሐንስ 4ኛን የንግሥና ዘመን በሚያነጻጽረው፦ በአለቃ ለማ ትውስታ ውስጥ ደግሞ፦ “ካሣማ የዲማ ደብተራ ነው፤ የሸማግሌ ልጅ ነው። ዛጅያ ካሣ ጉዱ ይሉታል። ጉዱማ የሞጋሳ ስሙ ነው” (2003: 89) የሚለው መረጃ፦ ከካሣ ዳምጤ ጋራ የሚያገናኘው ነገር ይኖር ይሆን? ብለን እንድንጠይቅ፦ ሀዲስ አለማየሁ “የጉዱን” ገጸባህርይ የቀረጹት “በዲማው ደብተራ” መነሻነት ይሆን? ብለንም “እንድናጠይቅ” ቀደም ብለው ጥያቄ ያጫሩ፤ የሥነ ጽሑፍና የፎክሎር መምህር እንደነበሩ ይነገራል¹⁰።

መንግሥቱ ለማ ላቀናበሩት መጽሐፈ ፦ መግቢያ የጻፉት ሥርግው (2003: xvi) እንደሚሉት ከሆነ፦ “ለእኔ መጽሐፈ ትዝታ ዘአለቃ ለማ በይዘቱም በቅርጹም ከፍቅር እስከ መቃብር ጋር ይመሳሰላል። ሁለቱም መጻሕፍት ሁለት ግለሰቦች ዙሪያ ያጠነጥናሉ። በበዛብህ ቦጋለና በለማ ኅይሉ። ሁለቱም ለዲማው ጉዱ ካሳ ወዳጆች ናቸው” ማለታቸውን ይዘን፦ መጽሐፉን ከተለያዩ አቅጣጫ በመመርመር ጉዱ ካሣ “ጉድ” የሚለው ቅጽል ስም ለምን እንደወጣለት፦ አንድ ትርጓሜ ላይ እንድንደርስ፦ ከዚህ በታች ከመጽሐፉ የተወሰዱ አስረጅዎችን እንጠቅሳለን። አስረጂዎቹም፦

1. “ስለዚህ ካሣ ዳምጤ የማህበሩን አሮጌ ስሪት ጠልቶና ነቅፎ፤ አሮጌ ስሪት ባርያ የሆኑትን የማህበሩ አባሎች ንቆና ተፀይፎ በመንፈሳዊውም ሆነ በአለማዊው ስሪትና ህግ ላይ መንፈሱ ሸፍቶ፤ የራሱን አሳብ ለራሱ ካልሆነ የሚያካፍለው ጉዋደኛ የለው። የሚናገረው ለሌሎች አይጥም ሌሎች የሚናገሩት ለሱ አይጥመው፤ በከበበው አለም ውስጥ የግሉን አለም ፈጥሮ በሰው መሀከል ብቻውን ሆኖ የሚኖር ሰው ነበር።” (ገጽ 123)፤
2. “.... የስዋን ቅንነት፤ የስዋን መልካም ስሜት፤ የስዋን የተዋበ ፊት ሲያይ ማህበሩ ልክ እንደሰዋ ልቡን ከፍቶ፤ ፊቱን አብርቶ፤ እጁን ዘርግቶ፤ የተቀበለው ይመስለዋል” (ገጽ 124)፤
3. “አሳቡ ከሰው አሳብ አለመግጠሙ ካልሆነ በትምህርት መቼም እሱን የሚያክል የለም ሲሉ እስማሊሁ ምን ላድርግ?” አሉ ወይዘሮ ጥሩ አይነት ... (ገጽ 127)፤
4. ... የጉዱ ካሣ እናትና ዘመዶች ምሽት ሊያጋቡት ከባላባት ባላባት ሲያማርጡ እሱ አፈረ ጠላቱን “እንቆጵዝዮን” ብሎ ሰይሞ አገባና እናቱንም ዘመዶቹንም አሳፈራቸው። (አጽንኦቱ የዚህ ሒስ አቅራቢ ነው፤ ገጽ 330)፤

⁹ ቴክስቶችን (texts) እርስ በርስ እያጋቡና እያግባቡ ማናበብን ብሎም አንዳች የሆነ ትርጉም ማርቀቅ/መፈከርን፤ “ባይነ ቴክኒታዊነት” (intertextuality) ልንለው እንችላለን (Allen 2000)።

¹⁰ ይህን በሚመለከት፦ በኢትዮጵያ ራዲዮ “የመጻሕፍት ዓለም” መርሐ ግብር ላይ የትረካውን መጠናቀቅ አስመልክቶ፦ ዶ/ር ፈቃደ አዘዘ ከደጃኔ ጥላሁን ጋራ ሲወያዩ ተመሳሳይ ጉዳይ ማንሳታቸውን፦ በልጅ አእምሯቸው ቢሆንም እንደሚያስታውሱት፦ ቴዎድሮስ ገብሬ (+/ፕሮፌሰር) ለተማሪዎቻቸው ተናግረዋል።

5. “ላባትሽና ለናትሽ ገዳያቸው የገዛ ከንቱነታቸው ነው እንጂ አንቺ አይደለሽም። ስለ በዛብህ ለነገርሽኝ ግን የምሰጠው ስምም መልስም የለኝም።” አለ ጉዱ ካሳ እንባው በግራ ቀኝ ጉንጮቹ እየወረደ። (ገጽ 551)።

የሚሉት ናቸው። እነዚህ ከ1-5 የቀረቡት አስረጂዎች ለናሙና የተመረጡ ፍንጭ ሰጪዎች ናቸው። እነዚህን በአንድ ላይ ጨምቀን ስንፈክራቸው ወደ አንድ መደምደሚያ ላይ ያደርሱናል ተብሎ ይታሰባል።

ከላይ የቀረቡት አስረጂዎች እንደሚገልጹት፤ ካህ ዳምጤ የሚኖርበት ሥርዓተ ማኅበር እርሱ ቀደም ብሎ ከኖረበት “ከየዚያን ጊዜው” ማኅበር ጋራ የሚግባባና የሚጋባ እንጂ፥ ከእርሱ ንቃተ ኅሊና ጋራ የማይገጥም ኋላቀር ሥርዓተ ማኅበር ነው። ጉዱ ካህም፥ አሮጌውን ሥርዓት በአደባባይ ነቃፊና ጥዩፍ በመሆኑ፥ ሐሳቡን የሚያካፍለው አንድም እንኳ ጻደኛ የሌለው እና በከበበው ዓለምም ውስጥ የግሉን ዓለም ፈጥሮ በሰው መሀከል ብቻውን የሚኖር ጉደኛ ሰው ጭምር ነው፤ በሌላ በኩል፥ ከሰብላ ጋራ ሲጨዋወትና የስዋን የተዋበ ፊት ሲያይ፥ ያ ሥርዓተ ማኅበር ልቡን ከፍቶ የተቀበለው እንደመሰለው፥ ግን ደግሞ ማኅበሩ አሸቀንጥሮ እንደተፋፋውም ይታወቃል።

በተለይም ካህ ዳምጤ ራሱ እንደሚያምንበት፥ ከሰው መሀከል ብቻውን የሚኖር ከእርሱ በቀር ሌላ ሰው ያልነበረ መሆኑን፥ መጽሐፉ በግልጽ አቀንቅኖታል። ጉዱ ካሳ ያመነበትን በግልጽ ለመናገር ወደኋላ የማይል ሐቀኛ ተፈጥሮ እንዳለው፥ በመጨረሻው ሰዓት ላይ እንኳ ሰብላ ስለ ወላጆቿ ሞት የተሰማትን ጸጸት በተሰበረ መንፈስ በትሁትነት ስትነግረው፥ “ላባትሽና ለናትሽ ገዳያቸው የገዛ ከንቱነታቸው ነው እንጂ አንቺ አይደለሽም” የሚለው ኮስታራ ምላሹን ያጤናል። ታዲያ ይህን የመሰለ ግለ ሕይወቱን ስንፈትሽ በርግጠኝነት ካህ ዳምጤ ያለመቼቱ፥ በሐሳብና በአመለካከት ሊቃረበው ከማይችለው ማኅበረሰብ ተለይቶ፥ እርሱ ለብቻው ቀድሞ መፈጠሩን እንረዳለን።

አንድ የሥነ ጽሑፍ ሥራ የሚዳኘው፥ ከድርሰቱ ዘመን አንጻር ቢሆን መልካም ነው¹¹። በመሆኑም እውነት በዚያን ጊዜና ቦታ ላይ እንደ ካህ ዳምጤ ዓይነት አስተሳሰብ ያለው፥ ከግል ጥቅሙ ይልቅ ለማኅበረሰቡ የሚያስብ፥ ለመነበት ነገር ወደኋላ ሳይል እራሱን አሳልፎ የሚሰጥ፥ እንደሚኖርበት ማኅበረሰብ ሆኖ ሳይሆን እንደግሉ፥ ሰብእናውን ይዞ የሚቆም፥ ወይዘሮ “ጥሩ አይነት”ን የመሰሉ ወግ አጥባቂዎች ከወጡበት ቤተሰብ ወጥቶ እግር አጣቢዉ እንድትሆን “የተሸለማትን ባሪያ” እንስት፥ ስሟን ቀይሮ የሚያገባ ወዘተ.፥ በአጠቃላይ በዚያ መቼት እንደዚያ ያለ የሰላ ምላስና የበሰለ ራስ ያለው ሰው ይኖራል ብሎ ማሰብ ትንሽ ሳይከብድ ይቀራል? ግን ለዚህም መልስ ይኖረዋል።

ደራሲው ሀዲስ ያን ማኅበረሰብ እስከ መቼቱ በጥንቃቄ ያውቁታል፤ የወጡበትም ማኅበረሰብ ነውና። ለዚያ ይህን ይህን የተዋጣለት መጽሐፍ የጻፉት? ታዲያ ከዚህ በጥንቃቄ ከሚያውቁት ማኅበረሰብ ውስጥ አንድ ብቻ “የማያውቁት” ሰው፥ ጉዱ ካህን የት አመጡት? ያ የሰላ ምላስ፥ የበሰለ ራስስ የማን ይሆን?

እንደሚታወቀውና በግለ ታሪክ መሐፋቸው ትዝታ (1985) እንደሚያውጉን፥ ደራሲው ይህን መጽሐፍ ከመጻፋቸው በፊት፥ በሀገር ውስጥ የሚሰጡትን የተለያዩ የቤተ-ክህነት ትምህርት ዓይነቶች በሚገባ ያጠናቀቁ፥ በአስተማሪነትና በተለያዩ የኃላፊነት ቦታዎች ላይ የሠሩ፥ በአርበኝነት (በሌላም ምክንያት) ከሀገር ሀገር የተንከራተቱ፥ ከብዙ ዐዋቂ ሰዎች ጋራ ለመገናኘት የበቁ፥ በተለይም ብዙ የሀገር ውስጥና የውጭ መጻሕፍትን

¹¹ ይህን አስመልክቶም፥ ዘራሁን አስፋው (1985)፥ “ያንድ ዘመን ሥነ-ፅሁፍም (ከሚፈፀሙት) ታሪካዊ ክስተቶች ውጭ አይጠናቅቅ፤ በአንድ አገር በአንድ በተወሰነ ታሪካዊ ዘመን የሚደረጉ እንቅስቃሴዎች በስነጽሁፍ እድገትም ሆነ ውድቀት ላይ ተጽዕኖ ማሳደራቸው አይቀርም። የአንድን ስነጽሁፍ ሁኔታ ይበልጥ ለማወቅና ለመረዳትም የበቀለበትን፤ የኖረበትንና ያለፈበትን ማህበራዊ ታሪክ አበይት መልኮች ማጤን ያስፈልጋል” (ገጽ 35) በማለት ሐሳቡን በአጽንኦት ገልጸዋል። በርግጥ፥ ቀደም ሲል እንደተጠቀመው፥ የፍቅር እስከ መቃብርን የተሳካ ልቦለድነት ለመመስከር፥ “... ደበበ አማላይነቱ ያለው እኔ አንዳንድ ጊዜ ጉዱ ካሳ በገሀዱ ሕይወት ውስጥ ይገጥመኛል። እስከዚህ ድረስ ነው ልቦለዱ ውስጣችንን የነካው” (ዘራሁን 1982:27) ማለታቸው፥ ጉዱ ካህን ከኖረበት ዘመን የሚነጥል፥ ያለ ዐውዱ የቀረበ ማንጸሪያ አይሆንም ወይ? የሚል ጥያቄ የሚያስነሳባቸው ይመስላል።

ጠንቅቀው ያነበቡ። በጥቅሉ ብዙ የሕይወት ልምድ የቀሰሙ በሳል ደራሲ እንደሆኑ¹² በብዙዎች ይታመናል (ኦብነት 2007፤ ሥርዓው 2003፤ ቴዎድሮስ 2001፤ ዮናስ 1992፤ ብርሃኑ 1991)።

በዚህ የሕይወት ልምዳቸው የቀሰሙትን አጠቃላይ ዕውቀት ታዲያ፣ ለዚያ እያለ ለማይኖረው፣ ለዚያ ለከረፋ ሥርዓትና ባህል ታጅሎ ጭንቅላቱ ለደለደመው፣ ለዚያ... የፊውዳል ማኅበረሰብ መለወጫ፣ ማስተማሪያ ለማዋል አስቡ፤ ሀዲስ በመጽሐፋቸው ውስጥ በካሣ ዳምጤ ላይ አድረው፣ ግለሰባዊ ርዕዮታቸውን አቀነቀኑ¹³። ለዚያ ሳይሆን ይቀራል። አንዳንድ ሐያሰያን ጉዳዩ ካሣን “አፈ-ሀዲስ” የሚሉት።

እንዲህ ከሆነ ታዲያ፣ ካሣ ዳምጤን ለምን “ጉድ” የሚል ቅጽል ስም አወጡለት? እስከ አሁን የተብራሩት ዝርዝር ጉዳዮች የሚያመለክቱት፣ ካሣ ዳምጤ በአስተሳሰቡና በአመለካከቱ ከዚያ ማኅበረሰብ ጋር በፍፁም የማይመሳሰል መሆኑን ነው። እንደውም ሥርዓተ ማኅበሩና ካሣ ዳምጤ ሆድና ጀርባ ናቸው ማለት ይቻላል። ለዚህ ምክንያቱ ገጸባህርይው ያለመቸቱ መፈጠሩ ይመስላል። በመሆኑም፣ ያ ማኅበረሰብ በሕይወት ልምዱ ጭራሹኑ ዐይቶት የማያውቀውን፣ “ፈላስማ ቦተሊከኛ” እንደ ቶማስ በደመና ተጭኖ በታምር ዱብ ሲልበት፣ “ጉድ” ማለት ይነሰው!? ገጸባህርይው ከተፈጠረበት ማኅበረ ባህላዊ ዐውድ አንጻር ከተዳኘ፣ “ጉድ” መባሉ ተገቢ ነው ማለት እንችላለን። ደራሲ ሀዲስም ያለ ዘመኑና ያለበታ በዚያ ማኅበረሰብ አብራክ ፀንሰዉ በድንገት የወለዱት አፈንጋጩ የብዕር ልጃቸውን፣ ካሣ ዳምጤን፣ በጥልቀት የፈተሹትና ታላቁን ሥራቸውን በ“አፈንጋጭነቱ” ጥያቄ እንዳያስነሳባቸው ቀድመው የተረዱት ይመስላሉ።

እንዳይጨነባ፣ ደግሞ፣ ያ መታደግን ለሚፈልገው ኅብረተሰብ ንቃተ ኅሊናዉ ይለወጥ፣ የትንቢት ርእይም በካሣ ዳምጤ ላይ አድረው ያሳዩት ዘንድ ልባቸው ፈቅዷል። ሰው እያለ በሌለበት “የጉድ ማኅበር” ውስጥ እንደ ምድረ በዳው መጥመቁ ዮሐንስ ብቻውን እያስጮኹ፣ በአዲስ ርዕዮት ዓለም ማኅበረሰቡን ይጠምቅ ዘንድ ወደዋል-ሀዲስ። ደራሲው ከገቡበት የከየት አመጣኸው ጥያቄ ምላሽ ይሰጡ ዘንድ፣ ለነዚህ ተግራሪ እውነታዎች መላ መምታት ነበረባቸው። በመሆኑም፣ ያለ ጊዜና ያለ ቦታዉ የቀረፁት ገጸባህርይ በማፈንገጡ ጥያቄ እንዳያስነሳ፣ “ጉድ” ብለው ሰይመዉ ምናባዊ ፍጥረታቸውንም ለማረቅ፣ ከማኅበረሰቡ የወል ኅሊና ጋርም ለመታረቅ “በዕውቀት ወስነዋል” ብሎ መደምደም የሚቻል ይመስላል።

ማጠቃለያ

የዚህ ጥናት ዓላማ፣ ፍቅር እስከ መቃብርን አስመልክቶ በብሉን (1982) በቀረበው አጠቃላይ ወይይት ላይ ሦስት ጥቃቅን ሁነቶችን (“ስሑት” የሚመስሉ አስተያየቶችን) መዞ በማውጣት፣ ገጸባህርያቱን ማንጸሪያ አድርጎ፣ ውስንነት የታየባቸውን የሥነ ጽሑፍ መምህራኑን ምልክታ በሚያርም ደረጃ ለጥያቄዎቹ ምላሽ ማርቀቅ (መፈከር) ነው። ሒሳዊ ጥናቱ፣ ሦስቱን ገጸባህርያት ማንጸሪያ ያደረጉ ተናጠላዊ ሁነቶች ለመፈከር፣ በዮናስ (1992) ጥናት ላይ ተግባራዊ ከሆኑ የመፈከሪያ ሥልቶች ጋር፣ የአንባቢ ምላሽ ሒስን አግባብተና አጋብቶ፣ በፊት ለፊት ከሚነገረን ጀርባ ያለን “ትርጉምና አንድምታ ፈልፍሎ ማውጣት” የሚያስችልን የፍካሬ ሥልት ተጠቅሟል።

¹² ሀዲስ አለማየሁ በተለይ የ2ኛው የዓለም ጦርነት በፈጠረው ጣጣ፣ ቅኝ ገዢዎች ስለሚያደርሱት ስልታዊ በደል፣ ስለበላሹት የትምህርት ሥርዓት እና ያንን ለማስተካከል መወሰድ ስለሚገባው እርምጃ በልቦለዶቻቸው እንደገለጹት ሁሉ፣ በተረቶቻቸውም ተራቀውባቸዋል። እንደውም ችግሩን በተምሳሌት አግዝፈው በማስረዳት ተረቶቻቸው ብልጫ አላቸው ማለት ይቻላል። ለዚህ ነው፣ የዚህ ጽሑፍ አቅራቢ በሀዲስ ሥራዎች ውስጥ፣ **ተረት ተረት የመሰረት** (1948) በሚል ርዕሥ የቀረበው የተረቶች ስብስብ፣ ከሁሉም የበለጠ ሊመረመር የሚገባ ታላቅ መጽሐፍ ነው የሚለው። በተለይ፣ ገቢራዊ ሕይወቱ ከተረታዊ ፍልስፍናዉ የማይለይ “ብዙ ኅብረተሰብ” በሚኖርበት ሀገር፣ የሀዲስ ልቦለዳዊ የፈጠራ ተረቶችን በወጉ እያነበቡ አለመወያየት፣ “ብዙ እንደሚያገልብን” መጠርጠር ብልህነት ነው።

¹³ ይህን አስመልክቶ፣ “**ልቦለድ እንደ ርእዮተ ዓለም መገለጫ**” የሚለውን የብርሃኑ (1992) ጥናት ይመለከቷል። ጥናቱ፣ የሀዲስ አለማየሁን ልቦለድና ኢልቦለድ ሥራዎቻቸውን እያወዳደረና እያንጸጸረ መርምሮ፣ ልቦለዶቻቸውን እንደ ርእዮተ ዓለም መገለጫ “**Ideological Manifesto**” እንደተጠቀሙበት አስተንትኗል። ሀዲስ ርእዮተ ዓለማቸውን የሚያንጸባቸው 3 “ማህበራዊ አውዶች” ትምህርት ቤት፣ ጋብቻ እና ሽፍትነት እንደሆኑ ጥናቱ አስተንትኗል። እነዚህን ማኅበረ ተቋማት፣ በኢ-ልቦለድ መሐፎቻቸው ማለትም **ትምህርትና የተማሪ ቤት ትርጉም** (1948) እና **ኢትዮጵያ ምን አይነት አስተዳደር ያስፈልጋታል?** (1966) ላይ ከገለጹበት ቀጥተኛ አቀራረብ ትይዩ፣ በልቦለድ ሥራዎቻቸው (**ፍቅር እስከ መቃብር፣ የልምነት፣ ወንጀለኛው ዳኛ**) ውስጥም በ3ቱ ማኅበረ ተቋማት ላይ አድረው ርእዮተ ዓለማቸውን በረቀቀ መንገድ እንደገለጹ የተተነተነበት ሥነ ጽሑፋዊ ምርምር መሆኑን እዚህ ላይ ማንሳት ይገባል።

ጥናቱ፡ ሰብላ ወንጌልን ማንጸሪያ አድርጎም፡ ፍቅር እስከ መቃብርን ለመመርመር ሞክሯል። የሰብላ ወንጌል ባህሪያና ግብር በጥልቀት ሲፈተሽ፡ የባላባታዊው ሥርዓት እጅግ በጠነከረ ሁኔታ እንዳንገፈገፋትና እንደምትጠላው መረዳት ይቻላል። ሥርዓቱን ብቻም ሳይሆን የሥርዓቱን ትዕምርቶች ጭምር ትጸያፋለች። የባላባት ልጅ እንድታገባ ብትጠየቅም ዝም ብላ እንደማትቀበለው፡ ይልቁንም እንደምትሟገት፡ ሰብእናዋም በተለምዶዋው ወግ ልማድ የተገራ ብቻ ሳይሆን በተለየ መንገድ፡ በአእምሯዊ ዕውቀት የተቃኘ መሆኑን ይፈክሯል። ስለዚህ፡ ሰብላ በዛብህን የወደደችው፡ “በፍቅር ጓደኝነት የተቆራኘችው የባላባት ዘር ሲነፈጋት፣ አማራጭ ስታጣ ነው” የሚለው አስተያየት፡ ከሰብላም ሆነ ከልቦላዬ አጠቃላይ ሁኔታ ጋራ የማይሄድ፡ ርዕዮተ ዓለማዊ ወገንተኝነት የታየበት “ስሐት አስተያየት” ነው ብሎ መደምደም ይቻላል።

የፊታውራሪ መሸሻ አሟሟትም፡ የራሱ የሆነ አንድምታ አለው። መጽሐፉን ወደ ፊትና ወደኋላ መላልሰው ሳይፈትሹ፡ “በባላገር ተደብድበው ቢገደሉ ነበር የሚያረክ” ይህ ያልሆነው ግን፡ “የደራሲው ምርጫ ስለሆነ ነው” የሚለው ማጠቃለያ፡ አመክንዮአዊነት የነጠፈበት ውሱን አስተያየት እንደሆነ፡ የአሟሟታቸውን ምስጢር ለመረዳትም የግል ሰብእናቸውን እንዲሁም ባህሪያና ግብራቸውን ማጤን እንደሚገባ፡ ሀዲስም፡ የፊታውራሪ መሸሻን አሟሟት ከዚህ ግላዊ ባህርያቸው እንዲመነጭ በማድረጋቸው ተሳክቶላቸዋል ማለት እንደሚቻል ጥናቱ፡ አስተንትኗል።

የካሣ ዳምጤን “ጉድ” መባል አስመልክቶም ይህ ጥናት፡ የሐያስያኑን ውሱን አስተያየት ገርቶ፡ በአዲስ አቅጣጫ ለመፈከር ሞክሯል። በአስተሳሰቡና በአመለካከቱ ከዚያ ማኅበረሰብ ጋራ በፍፁም የማይመሳሰለው ካሣ ዳምጤ፡ ከሥርዓተ ማኅበሩ ጋራ ሆድና ጀርባ መሆኑን፣ ለዚህ ምክንያቱ ደግሞ፡ ገጸባህርይው ያለመቸቱ በመፈጠሩ፡ ማኅበረሰቡ በሕይወት ልምዱ ጭራሹን ዐይቶት የማያውቀው የተለየና ደፋር ተናጋሪ መሆኑን፣ ደራሲ ሀዲስም ያለ ዘመኑና ያለበታው በዚያ ማኅበረሰብ አብራክ ውስጥ በድንገት የወለዱት የብዕር ልጃቸውን “አፈንጋጭነቱን” በውል የተገነዘቡ መሆናቸውንና በማፈንገጡ ጥያቄ እንዳያስነሳ “ጉድ” ብለው ለመሰየም መብቃታቸውን ማጠየቅ ይቻላል።

በአጠቃላይ ግን ፍቅር እስከ መቃብር እንዲሁ ላይ ላዩን ብቻ ተነቦ የሚፈከር፡ በተወሰነ ወይም በአንድ ጭብጥ ላይ የሚያተኩር አድርጎ መገመት ስሕተት ላይ ሊጥል እንደሚችል ማስታወስ ተገቢ ነው። ምክንያቱም፡ በርካታ ሐሳቦች (ideas)፣ ፍልስፍናዎች፣ ሁነቶች፣... ያሉት መጽሐፍ በመሆኑ፣ እያንዳንዱን ቅንጣት አሁኑ በተናጠልና በጥቅል እያነበቡና እየመረመሩ መተንተንና መፈከር የሚጠይቅ፡ የሥነ ጽሑፍ ሐያስያን “የሐሳቦች ልቦለድ” የሚሉት ዓይነት ሥራ ነውና። ስለዚህ ከላይ እንዳየናቸው ሦስት መጠይቃዊ ማንጸሪያዎች፡ እያንዳንዱ ቅንጣት አሁኑ ሁሉ ተጨምቆ ሲፈከር፡ አንዳች የሆነ ጥልቅ እውነትና ውበት እንደሚሰጥ ይህም ሒሳባዊ ጽሑፍ ያስረግጣል።

ማጣቀሻዎች (References)

አማርኛ

ሀዲስ አለማየሁ፤ 1996፤ ፍቅር እስከ መቃብር (10ኛ እትም)፤ አዲስ አበባ፡ ሜጋ አሳታሚ ድርጅት።
_____፤ 1985፤ ትዝታ፤ አዲስ አበባ፡ ኩራዝ አሳታሚ ድርጅት።
_____፤ 1980፤ የአልም እዣ፤ አዲስ አበባ፡ ኩራዝ አሳታሚ ድርጅት።
_____፤ 1974፤ ወንጀለኛው ዳኛ፤ አዲስ አበባ፡ ኩራዝ አሳታሚ ድርጅት።
_____፤ 1966፤ ኢትዮጵያ ምን ዓይነት አስተዳደር ያስፈልጋታል?፤ አዲስ አበባ፡ አርቲስቲክ ማተሚያ ቤት።
_____፤ 1948፤ ተረት ተረት የመሰረት፤ አዲስ አበባ፡ አርቲስቲክ ማተሚያ ቤት።
_____፤ 1948፤ የትምህርትና የተማሪ ቤት ትርጉም፤ አዲስ አበባ፡ አርቲስቲክ ማተሚያ ቤት።
ለማ ኃይሉ (አለቃ)፤ 2003፤ መጽሐፈ ትዝታ ዘአለቃ ለማ ኃይሉ ወልደ ታሪክ (መንግሥቱ ለማ እንደጻፈው፤ ሁለተኛ እትም)። አዲስ አበባ፡ አዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ ፕሬስ።

ሥርግው ገላው፤ 2003፤ “መግቢያ 1፤” መጽሐፈ ትዝታ ዘአለቃ ለማ ኃይሉ ወልደ ታሪክ (መንግሥቱ ለማ እንደጻፈው፤ ሁለተኛ እትም)። አዲስ አበባ፥ አዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ ፕሬስ፤ ገጽ ፰- XVI።

ኅብረት ተዘራ፤ 1993፤ “የመቼት ገለጻ ሥነ ጽሑፋዊ ፋይዳ በሀዲስ አለማየሁ ልቦለዶች” አ.አ.ዩ.፤ ለኢትዮጵያ ቋንቋዎችና ሥነ-ጽሁፍ ክፍለ ትምህርት የቀረበ ዲማጽ።

ብርሃኑ ገበየሁ፤ 1991፤ “የገጸባህርያት ስሞች ስነጥራዊ ፋይዳ በአማርኛ ልቦለዶች” የኢትዮጵያ የቋንቋዎችና የሥነ ጽሑፍ መጽሔት (ቁጥር 9) ፤ አዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ፤ ገጽ 1-30።

፤ 1992፤ “ልቦለድ እንደ ርዕዮተ ዓለም መገለጫ፤” የኢትዮጵያ የቋንቋዎችና የሥነ ጽሑፍ መጽሔት (ቁጥር 10፤ ልዩ እትም) ፤ አዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ፤ ገጽ 43-76።

ቴዎድሮስ ገብረ፤ 2007፤ “የሃያኛው ክፍለ ዘመን የአማርኛ ሥነ ጽሑፍ ማስተማሪያ መጻሕፍት ሁኔታ፤ ታሪካዊ-ሒሳብ ቅኝት፤” ብሌን የሥነ ጽሑፍ መጽሔት (ቅጽ 8 ቁ.1፤ ታኅሣሥ 2007)፥ አዲስ አበባ፤ ገጽ 15-48።

፤ 2001-ሀ፤ በይነ-ዲሲፕሊናዊ የሥነ ጽሑፍ ንባብ፤ አዲስ አበባ፥ አዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ ፕሬስ።

፤ 2001-ለ፤ “የዘመን መንፈስ በተመረጡ የአማርኛ ልቦለዶች ውስጥ፤” መድብለ ጉባኤ (ደረጃ ገብሬ አርታዊ)፤ አዲስ አበባ፤ የኢትዮጵያ ደራሲያን ማኅበር፤ ከገጽ 153-165።

አብነት ስሜ፤ 2007፤ ፍካሬ ኢትዮጵያ፤ አዲስ አበባ፡ ፋር ኢስት ትሬዲንግ።

ኤልያስ አያልክህ፤ 1996፤ የሃዲስ አለማየሁ በ-ሃያሲያን እይታ፤ የባችለር፤ የማስተራትና የይከትራት ምርምሮች መዘርዘር ከአህፅሮት ጋር (ከ1964- 1996 አ.ም.)፤ አዲስ አበባ፡ ብርሃንና ሰላም ማተሚያ ድርጅት።

ደስታ ተክለወልድ፤ 1962፤ ዐዲስ፡ ያማርኛ፡ መዝገበ፡ ቃላት። አዲስ አበባ፥ አርቲስቲክ ማተሚያ ቤት።

ደበበ ሠይፉ፤ 1982፤ “ያማርኛ ልቦለድ እድገት- ከጥቢያ እስከ ሐዲድ” (ውይይት)፤ ብሌን የሥነ ጽሑፍ መጽሔት (ቅጽ 1 ቁ.1፤ ነሐሴ 1982)፤ አዲስ አበባ፤ ገጽ 19-43።

ይልማ ደምለው፤ 1986፤ “የጉዳዩ ካሳ፤ የአዲድና የካሳህን ማኅበራዊ ዕይታ፤” አ.አ.ዩ.፤ ለኢትዮጵያ ቋንቋዎችና ሥነ-ጽሁፍ ክፍለ ትምህርት የቀረበ ዲማጽ።

ዮናስ አድማሱ፤ 1992፤ “አስረኛንኩዋ? ሀዲስ አለማየሁና የማኅበራዊ ሂስ ሥልታቸው፤” የኢትዮጵያ የቋንቋዎችና የሥነ ጽሑፍ መጽሔት (ቁጥር 10፤ ልዩ እትም) ፤ አዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ፤ ገጽ 77-119።

ዘሪሁን አስፋው፤ 1985፤ “የኢትዮጵያ ሥነ-ጽሁፍ ሁኔታ (1950-1985) አጭር ቅኝት፤” በነፃ የመጻሕፍት ገቢያ ኮንፈረንስ የቀረበ፤ ግንቦት፤ አዲስ አበባ።

፤ 1982፤ “ያማርኛ ልቦለድ እድገት- ከጥቢያ እስከ ሐዲድ” (ውይይት)፤ ብሌን የሥነ ጽሑፍ መጽሔት (ቅጽ 1፥ ቁ.1፤ ነሐሴ 1982)፤ አዲስ አበባ፥ ገጽ 19-43።

ዝቸኸኝ ጸጋው፤ 2010፤ “እስከ ማዕከኑ፤ እንደ ርዕዮተ ዓለም ማቀንቀኛ የ50 ዓመት ግጥም፤” ባህልን ማወቅና መጠበቅ ለሁለንተናዊ እድገት፤ የአራተኛው አገር አቀፍ የባህል አውደ ጥናት መድብል፤ ደብረ ብርሃን ዩኒቨርሲቲ የባህል ማዕከል፤ ገጽ 174-193።

ዝቸኸኝ ፀ.፤ 2002-ሀ፤ “የመጀመሪያው የአማርኛ ረጅም ልቦለድ የማን ነው?”፤ አዲስ አድማስ ጋዜጣ (ቅጽ 9፤ ቁጥር 516)፤ ታህሳስ 3 ቀን 2002 ዓ.ም.፥ አዲስ አበባ።

፤ 2002-ለ፤ “የሥነ ጽሑፍ ማኅበራዊ ፋይዳ እና የሥነ ጽሑፍ ተመራማሪዎች ትኩረት፤” አዲስ አድማስ ጋዜጣ (ቅጽ 9፤ ቁጥር 504፤ ገጽ 18) ጥቅምት 14 ቀን 2002 ዓ.ም.፥ አዲስ አበባ።

፤ 2001፤ “ገጸ ባህርያት እና ኮከብ ቆጠራ፤” አዲስ አድማስ ጋዜጣ (ቅጽ 9፤ ቁጥር 493፤ ገጽ 20) ሐምሌ 4 ቀን 2001 ዓ.ም.፥ አዲስ አበባ።

ፊቃደ አዘዘ፤ 2004፤ “ቁዘማ፤ ባህል እና ልማት በኢትዮጵያ፤” ልሳነ ኢኮኖሚክስ፡ ርዕይ 2020 በኢትዮጵያ (Economic Focus. VOL.7, NO. 2 June 2004. LISAN Printing Press) ገጽ 1-25።

ፊጠነ ወርቁ፤ 1996፤ “የሰብላ አሳሳል በፍቅር እስከ መቃብር፤” አ.አ.ዩ.፤ ለኢትዮጵያ ቋንቋዎችና ሥነ ጽሑፍ ክፍለ ትምህርት የቀረበ ዲማጽ።

English

- Allen, Graham. 2000. *Intertextuality*. London: Routledge.
- Abrams, M.H. 1999. *A Glossary of Literary Terms*. USA: Heinre and Heine.
- Cavallaro, Dani. 2001. *Critical and Cultural Theory: Thematic Variations*. London and New Brunswick, NJ.
- Fekade Azeze. 1988. "The Intellectual in the Ethiopian Novel, 1930-1974." Diss. University of Sheffield.
- Fikre Tolosa. 1983. "Realism and Amharic Literature." Diss. University of Bremen.
- Girma Mengistie. 2002. "Major Symbols in Selected Amharic Novels." A.A.U., M.A. Thesis.
- Kane, Thomas L. 1975. *Ethiopian Literature in Amharic*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Molvaer, Redulf. 1997. *Black Lions: The creative Lives of Modern Ethiopian Literary Giants and Pioneers*. Lawrenceville: The Red Sea Press, Inc
- Taye Assefa and Shiferaw Bekele. 2000. "The Study of Amharic Literature: An Overview." *Journal of Ethiopian Studies*. Vol. XXXIII, No. 2. Addis Ababa University: Institute of Ethiopian Studies. PP. 27-73.
- Wellek, Rene and Austin Warren. 1984. *Theory of Literature*. New Revised Edition. Harcourt Brace Jovanovich, Inc.
- Wondwosen Adane. 1998. "Incognitos of Christ in the Amharic Novel: A Critical Study of Archetypcal Mimesis and its Literary Function Based on Two <Novels>" A.A.U. M.A., Thesis.
- Yonas Admassu. 2001. "On the State of Amharic Literary Scholarship." *Journal of Ethiopian Studies*. Vol. XXXIV No. 1. Addis Ababa University: PP. 25-41.